НЕЗАКІНЧЕНИЙ РОМАН

Обабіч Ісуса Христа римляни розіп'яли двох розбишак. Один повірив у благословення Спасителя і залишився жити, інший втратив надію і помер на хресті.

СЕРЕД ЧУЖИХ

Частина перша

Там, де Карпати, вивищуючись до Нижньодунайської низовини, загинаються на захід з височиною Бігор, розпростерлося мальовниче Трансільванське плато. Воно посічене численними притоками Дунаю на півдні і Тиси — на півночі. Благословенний край, населений румунами, угорцями, чехами, русинами, і гагаузами, і циганами, і євреями, й різним іншим людом, який з віку до віку, кочуючи між Азією та Європою, тут уподобав собі місцину, осів, живе, працює, плодиться. Після Ясько-Кишинівської операції наш розвідбат проводив зачистку північного краю плато у верхів'ї річки Сомеш. Власне, ми контролювали межиріччя Сомешів-дотоків, величезний клин, який основою впирався в річку Муреш, а вістрям втинався у Верхньо-дунайську улоговину, що належала державним мадярам. Тут не було панівної мови, розмовляли румунською, німецькою, польською, угорською, українською, словенською, всі однаково володіли всіма говорами, чудово розуміли одне одного, не ворогували, хіба що об'являвся конокрад, того карали сходом, а вирок читав виборний суддя для кожного окремого випадку, прийнято було йти на виручку, коли загрожували спливи, гірські зсуви та обвали, горів ліс, спалахували епідемії товару, зносило місток чи виникала потреба лагодити дороги и залізницю. Цю добру традицію не порушували ні війни, ні міждержавні роздори і падіння тронів. Міжетнічні зв'язки від господарських сходів до шлюбів та кумувань сягали в глиб історії і, здавалося, простягалися в безконечність.

Розділ перший

I

Мене розбудило гостре відчуття провини. Як у неврастеніків, подумав я. Шизок встає з ліжка з потребою бунту і починає сваритися, хто б йому не трапився перед очі. Собака буде побитий, кішці наступить на лапку, чоловік щось не таке вчинив, а дружина не так підсмажила яєшню. Нерви геть ошаліли, сказав я собі. Але ні ж! Десь у вищовбах каньйону глухо татакав важкий спарений кулемет. А я, — пригадав, — не маю чим відбиватися, бо вийшли патрони в дисках. Німець уві сні гасав навколо мене на баскому коні, в полірованому сідлі, обличчя його було перекривлене злою гримасою, він стискав у руці протитанкову гранату-макогін і щось кричав, дослухаючись до переривчастого лопотання кулемета, яке чомусь не переходило у перестрілку, — схоже, натискав на гачки якийсь причинний, — я немовби поринав у сон, з якого прокинувся із відчуттям вини, й починав міркувати, про що йдеться. Німець скандував: "Ще жодна жінка не зуміла пояснити жодного явища, навіть Софія Ковалевська і Марія Склодовська-Кюрі. — Тут мовби не вистачило моїх фізматівських пізнань у його ерудиції, бо він додав: — І Жорж Санд, і Айріс Мердок пішли в тлумаченнях людини не далі, ніж дозволяла їм їхня зіпсованість".

Розвиднілось, і я прокинувся остаточно.

Мене вразили розміри приміщення. Ми прийшли сюди вже поночі. При світлі камінів бовваніли якісь колони, півстіни було зашито дошками, Фріц Дорфман накидав звідти соломи, і ми впали на долівку, мов трупи. Перед тим три ночі куценіли в лісі біля багать. Тепер був дах над головою і не продував наскрізь гірський морозяний вітер.

Ця будівля, очевидно, мала якесь релігійне призначення. Я добув із соломи запилюжений шмайсер, витер почорнілою від вживання хусточкою, взявши по-есесівськи на груди, заходив по камінній долівці

просторої, хоч танком розвертайсь, і розділеної навпіл колонами зали. Колони з чотирьох боків підперті скульптурними статуями Геракла й обрамлені запущеними в стелю коринфськими акантами. Очевидно, замість баз і валют приставили до мурованих колон одноформних гіпсових Гераклів після якоїсь руйнації, бо на стінах лишилися темні сліди валютних оздоб та іконних рам. Вигородку з дощок прикріпили до виступів вівтарної ніші. Бокові нефи праворуч від портального входу вдовбані у цілик гранітного щита. Тепер у них тримали нарізані дрова. Була тут і хорова галерея. До її основи перекинули залізні двотаврові балки і настелили склепінчасті секції перекриття. Я вийшов у двір. Виявляється, божниця складалася з трьох замкових веж з гострозубими дашками. Мабуть, залишки турецької фортеці або якоїсь оборонної споруди ще з римської епохи. Весь цей дивний комплекс був дбайливо обнесений високим щільним парканом. Неподалік — колодязь із журавлем і постамент з камінним хрестом, де святили воду.

Ведучи нас сюди, Дорфман зізнався, що тут він проживає, тут лишив дружину з глухонімою мамою та глухою наймичкою, сюди ніхто не навідується, крім старшого брата Ярнеста, який тримає помістя на плато, за кілька кілометрів звідсіль. Ця долина входить до зони гірського заповідника, де можна побачити накопичення земної кори за мільйони років у майже прямовисному перетині, — таких місць дуже мало на Європейському континенті, навіть в Альпах немає. Каньйон заглиблюється в товщу планети більш як на півкілометра.

Ми прямували на збірний пункт в Сату-Маре. Дорога пролягала через селище Деж уздовж залізничного полотна і битої дороги понад річкою Сомеш. Містки, тунельні переходи й залізниця були розбиті або пошкоджені німецькими бомбардувальниками, а шосе ми обходили, щоб не натрапити на військові підрозділи з-під Ясс: фашисти знаходили щілини в "котлі' і нищили все, що їм попадалося на шляху, я конвоював дванадцятьох німецьких полонених і зустріч з німаками не світила ні мені, ні полоненим.

Місцина справді вражала, хоч бачити можна було тільки лівий берег Сомешу, а він ще був у легкому серпанку нового дня. Кілометрів за десять звідси залізниця і цісарська дорога через напівзруйновані віадуки у двох місцях пересікали річку й до самого Дежа були прокладені лівим берегом. Ми двічі, ризикуючи життям, перебиралися з берега до берега, нарешті вузенька доріжка попід гірські стрімкачі довела нас сюди.

Згодом роздивлюся як слід, вирішив я і вернувся до молитовні. Обидва каміни палахкотіли сягнистим полум'ям, біля лівого, який огрівав веранду, чи прибудову-ванькирик, в глибокому м'якому крісла сиділа з милиця-

ми, випроставши ноги, стара жінка в чорному. Впоперек стегна звисав гачок для грані. Я вернувся й зачинив масивні ковані двері, встромив між клямри держак від армійської лопати.

Усі дванадцять "апостолів", як ангели волі, спали мирно в соломі (з-поза знищеного вівтаря) на червоно-плитяній долівці фортеці-резиденції для невільників. Я приніс води з колодязя, набрав казан картоплі з мішка, що стояв в одному з нефів, відсунувши поліна, запхнув казан у камін. В іншому нефі знайшов двадцятикілогра-мову бляшану банку яблучного повидла, звідтіля ж узяв казан на кип'яток.

Полонені покотом лежали головами до загородки, наче трупи. Обличчя бліді, типово кістляві, гірняцькі. Як у того полковника, що несподівано виник з модринового переліска, — на білому коні, з піднятою рукою, мов ожилий пам'ятник якомусь легендарному полководцю (спершу ніхто не помітив, що він стискав протитанкову гранату). Ми скупчилися біля перекинутого й надгорілого авто на узбіччі дороги із похиленим на кермо мертвим водієм. Полковник скомандував шикуватися вряди, загукав: "За фюрера, вперед!" Всі ми отетеріли, бо він висмикнув щоку. Полонені впали під авто, я ж випустив у полковника довгу, до останнього патрона, чергу, він з конем звалився між дерева, і пролунав вибух. Ніхто з нас не постраждав. Полковник навіть не застогнав. Кінь здригнув ногами і витягнув дутою вихрасту шию. Я зняв з

полковника пояс із парабелумом, а з колін забитого шофера узяв шмайсер. На сидінні висіла торбина з ріжками.

Фріц Дорфман лежав під дверима до притули. Я йому доручив нести свій автомат без жодного патрона в диску. Припертий до одвірка, автомат стирчав у головах полоненого. Я ліг у змервлену солому трохи подрімати.

II

І знову розбудив мене клекіт кулемета. Десь стороною прогудів літак. Десь на повороті валували танки. З оточення проривалися німецькі війська. Фронт відкотився мало не до Берліна, а тут все ще розгортають бойові порядки, гримить канонада, шнигають ар'єргарди і розвід-роти, блукають польські, югославські, словацькі партизанські загони, западає тиша — й несподівано з'являються якісь авангарди, вдень і вночі тягнуться механізовані колони і піші товпи пошарпаної піхоти. Наші тилові частини уникають фашистів, а фашисти намагаються обійти наші резерви. В розвідшколі мене вчили, як користати з. хаосу, але тут я — нуль, бо я конвоїр і відповідаю життям за оцих дванадцять полонених "ангелів" з пекла.

У хаосі кмітливий, зорієнтований розвідник завжди володіє ситуацією. В хаотичній обстановці він полководець, митець, Господь-Бог, а ще коли він опирається на добру інформацію — то це генеральний штаб нападу чи оборони. На жаль, Трансільванія не просто хаос, а якесь безгарбуззя, наше командування зробило величезну помилку, запланувавши "котел" на цій міжнаціональній території. Тут кожен фермер — держава і нація, це не яка-небудь інтернаціональна мішанка, а суміш незалежних одиниць, які поважають власну самостійність і готові за неї вмерти. Марксистам-ленінцям цього не збагнути. Я велів їм розмовляти лише німецькою мовою, але "вони", — ці мої полонені, — перемовляться якимось сленгом, який складається з покашлювання, кумкання, фіфікання і окремих, незрозумілих мені, слівець. Вони вже немовби щось знають, до якогось висновку прийшли і дивляться на мене зверхньо, наче

не я їх конвоюю для відправки в Сибір, а вони конвоюють мене. Чи я вже став підозріливим, як наші боягузливі вожді, які воюють на глобусах мільйонами крихітних солдатиків. Підозріння — погана прикмета. Якби розвідникам дозволялося вести щоденник, я занотував би, що підозріння заважає бачити велике не тільки у великому, але й у малому. Звичайно, нікчемна банальність. Але якщо це стосується "великих", то в цьому спостереженні є доля істини.

У притулі Фріцової цитаделі заскрипіло ліжко. Там спала його вагітна дружина, доношує останні дні, можливо, усім братством станемо хрещеними батьками. І я щосекунди повинен бути напоготові, кажу собі подумки. Дома людина почуває себе по-особливому незалежною. Взагалі, головний мотив і мета трансільванців — здобути собі волю. Того я і не вмію назвати без додаткового смислу Фріцове пристанисько. Це і божниця, і фортеця, і самітня із запахом гріха і страху, і замок безпритульних, і молитовня вихрестів, і базиліка невдах, і... цитадель. Хоч в остаточному підсумку я все на світі готов принизити і знецінити— в цьому випадку до цього домішується побоювання. Велике побоювання, що не слід довіряти, не можна покладатися, небезпечно чинити те-то і те-то. З подібним кодексом поведінки інший здурів би, як той німецький полковник, якого я зняв з коня автоматною чергою, мов глечик з кілка, але я повторюю собі: я все витерплю, і не таке наварювали, та виїдали. Справді-бо! І не таке бувало. За роки війни я, здається, спізнав усіляких мерзот. Від Малахового кургану до Пєтроса звідав такого, що не придумає сатана. А коли врахувати, що я і у відступі протупцявся від Говерли, — тобто майже Пєтроса, — до малахового кургану, — то всього, що зазнав, вистачило б для роду й родоводу на добрий розвідбат не-вигаданих Дон Кіхотів.

"На війні — як на війні"— взяли собі взавжиток усілякі штабовики, які возять задистих молодиць у недосяжних для гаубиць наметах...

Але чого вона мотлошиться, ця Фріцова породілля? Ну як найбільша церковна миша! Дивно, як Фріц побував тут, щоб зачати потомство? Хіба можна сказати, що "війна народила дитину"? Хто таке чув?! Абсурд!

Навіть не анекдот. Святий дух під кулі не потикається, щоб звершити непорочно. Господи, прости злого язика, але було б святотатством... Не могла Патриція заживотіти від Фріца, якого мобілізували до армії ще до походу Гітлера проти Сталіна. Тоді Румунія і Угорщина виставили проти Москви по тринадцять велосипедних дивізій. А може? Може, відпускали з фронту за доблесть, за вірну службу?

Вертаючись думками до становища моїх полонених, я в голові своїй ще раз підкреслюю: будучи дітьми волі, вони щосекунди готові на все. І їх, і мене врятує дисципліна характеру. Трохи відпустиш віжки — і все піде сторчголов. Дванадцять чоловік я не встигну перестріляти, бодай один огріє мене ломакою. Взагалі, оцей рейд у полон — це похід у Содому, цілковита авантюра, ще одна ганебна витівка бездарного майора Остапенка. Досі чую його смішок: "Але ж ти — боксер!"

Важливо не перебирати міру, бо настають часи рівноваги: зуб — за зуб. То є Бог? — запитають курди турків, коли Анкару потрясе землетрус. Вирівнювання відсуваються помимо людської волі, стихійно, серед хаосу і завдяки хаосу. Головне — зберегти почуття міри, не поскупитися і не пересолити. Це — щодо мене, а вони — як знають.

Патриція щось перетрублює в причепі до твердині, щось перебирає, гризе, шкрябає і пристукує. Начебто щось розвішує по високих, сліпих від дороги стінах, пересуваючи по долівці стільця.

Скриплять матрацні пружини. Клацає молоток. Фріц спить під дверима непробудним сном. Може, йому сниться вже сповитий синочок? Чи донечка. Раптом хтось гримає у двері божниці. Я висмикую з клямрів держак, рву на себе двері і, готовий стріляти, впираюся дулом автомата в груди огрядної низькорослої жінки з білим пушком на верхній губі. Вона злякано розводить двома кошиками в руках. Здогадуюся, що це Дорфманова наймичка, вернулася з хутора. Показую їй, щоб заходила, і, приклавши пальця до рота, даю зрозуміти, щоб не шуміла. Вона киває, якусь мить дивиться на сонних полонених ' зникає в крайньому нефі. Десь у глибині зблимує свічка, жінка стелить канапу, і її поглинає

темрява. Підкинувши у каміни полін й відсунувши казаііи від вогню, я теж вмощуюся на солому: ще поваляємось, нема куди поспішати.

Знадвору долинає тихий шелест річки. Видно, в горах випали дощі чи кинуло мокрим снігом, прибуває вода. Таке враження, що ось-ось лизне хвилею підлогу.

За стіною все ще метушилася Фріцова дружина, зате ні мати, ні наймичка не подавали жодного звуку. Наймичку я не встиг роздивитися. Запам'ятав лише молочний пух на верхній губі і що обмотане шаллю обличчя від ходи пашіло жаром. Уся вона пахла талим снігом і "миколайчиками", які ото печуть до свят.

Фріц казав, що вона зовсім глуха, мати глухоніма, яку ж йому господиню Бог послав?

Фрщ оповідав, що в цій долині прожило багато поколінь Дорфманів. На початку тридцятих долина звалась Капловою, за іменем батька, тепер вона Фріцова. Старших братів завади відселяють на плато, маєток зберігається за наймолодшим сином. Тут гартується потужне почуття прив'язаності до цього суворого краю, де треба працювати ревно, не покладаючи рук, але доходів з саду, винограднику і пасіки вистачає на прожиток і на те, щоб прикупити поля та лісу для відхожих нащадків.

Дорфмани — вроджені власники, їхня любов до "свого" така ж, як у ведмедів, які обдряпують свою територію на висоту зросту, або у вовків, які її щодня утверджують сечею. Я не збагну, чому Фріц з'явився на мобілізаційний пункт у Клуш-Напоку, адже тут його ніхто б не шукав і ніякою силою не витягнув би в окопи. Ернеста не взяли в солдати за віком.

Я незчувся, як знову заснув. Розбудила мене якась змовницька таємнича вовтузня. До нефа, куди пірнула наймичка господи, через певні інтервали часу заходили й виходили полонені. Виходячи, застібали

ширінки, криво всміхалися й кивали наступному "клієнту" на арковий вхід до темної печери. Невдовзі чулися пошіптування, поцмокування, стогони, зітхання, жіноче схлипування, і через кілька хвилин все повторювалося, коли до нефа заходив інший фашист. Фріц влаштував колективний бордель, здогадався я. Мабуть, поласував перший... Видно, в цих вояків так прийнято... Я не знав, що діяти, але переривати оргію не посмів і вчинив правильно, бо мене о розірвали на шматки, як дикі звірі.

III

Крім Фріца і Петера Краузе, теж німця із цих околиць, вони ще для мене на одне обличчя, бо я бачу тільки їхні спини, коли під автоматом проводжу псячими стежками до збірного пункту, до якого уздовж звивин ріки лишилося не менше півтори сотні кілометрів. У супровідній "легенді" (майор Остапенко всі штабні документи називає тільки оцим, сказати б, магічним словом), отже, у суп-ровідці чорним по білому зафіксовано, хто, де й коли народився, ким був до війни і до якої партії належав. їхня дідизна і батьківщина — межиріччя Сомешу від Пєтро-са-2305 і Пєтроса-2104 на сході до Куркубети-1848 в Біхорському нагір'ї — на заході. А всім суджено на північ, до Сату-Маре, містечка, яке незабаром висню або намалюю між зорями.

Мене бере ментрега, що бачу їхні зніяковілі мордяки, їхні тіла лишили в згубності існування мент утіхи в єднанні з глухою наймичкою Дорфмана, а я почуваюся грішним, що все те чув і бачив, як вони застібають брудні портки, пропахлі окопною глиною. Бачив їхні криві по-сміхи і ярий блиск у вирячених очах. А якби Фріц запропонував і мені глуху наймичку? Сам диявол уберіг його. Коли б я намацав у темряві голе тіло глухої, не знаю, що зробив би. Мабуть, поставив би Фріца до стіни на оргазм страху.

Це було найжорстокіше покарання, яке я зумів придумати того ранку. Я вдовольнився цим само зізнанням, навіть запишався сам собою і тим, що я лишився вільним, бо слово "воля", з яким би значенням його не вживали, містить в собі мотивацію для життя і до життя. Слава Богу,

подумав я, що для інших це таємниця, складна хімія, яку в емпіричні символи не убгаєш.

Я поставив собі найвищий боксерський бал за таку виняткову об'єктивність і, чогось не бачачи перед собою землі, став обходити цитадель. Що я її оцінюю на оборои ну надійність, я допетрав не одразу. Над увінчаною гранчастим куполом божницею височіла прямовисна червономармурова скеля. Довкола з грунту випиналися підмурки фундаментів колишньої твердині, бійниці триярусних веж були замуровані жовтястою плінфою, до середньої, з входом до молитовні, хтось приліпив вигадливий портал, такий же був усередині, довкола дверей.

Башти і споруда храму, можливо, й зливалися колись у певну гармонію, та бані, видно, вигоріли і їх більше не поновлювали, а приміщення храму використовували для зберігання архівів та культових цінностей минулих епох. Словом, з усього можна було зробити висновок, що тільки з приходом Дорфманів тут провели деякі ремонтні роботи і звели допоміжні прибудови. Стіни і дахи комплексу густо помережані виноградною лозою, мабуть, з протилежного берега Сомешу його годі було сприйняти за споруду, де замешкали люди.

Певніш певнішого, тут і не жили, а мешкали в дерев'яних будиночках у кінці саду. Дорфман поселив тут дружину з матір'ю з огляду на бомбування та артилерійські обстріли, та й взагалі божниця — місце святе, що користується статусом неторканності навіть у фашистських державах та напівдиких колоніях Африки. А може, за житло її використовували лише престарілі предки-аскети, як, наприклад, глухоніма Фріцова матір. У замкнутих бюргерських родинах завжди чималий відсоток виродків та калік, яких запроторюють у віддалені конури, куди не зазирає людське око.

Нарешті я швидше внутрішньо осягнув, ніж дошукався, що твердиня абсолютно сліпа. У подовжній добудові з півночі одне-однісіньке кругле віконце аж у піддашші, троє аркових вікон в колишній захристії зі сходу

розділені стелею на два поверхи. І все! Навіть відстрілюватися звідсіля неможливо.

Тим часом на царській, тепер воєнній, дорозі на плато знову скреготали танки. Наші, видно, набралися зваги, що лишили в тилу таке могутнє німецьке силище. Гул трясе каньйоном. Відступає не менше не більше — танковий корпус. Ну, бригада. Влітку сорок першого гітлерівці одною танковою бригадою гнали поперед себе мільйонний фронт тульських гвинтівок. Верховний за півроку тробив чотиримільйонну армію, нарікаючи, що "лспшии друг" мав перевагу в танках і літаках. Війна — це пошук рівноваги. Двадцяте століття — епоха пошуку рівноваги. Нема ні зла, ані добра. Є лиш одне: хто кого?

Гине більше цивільних, ніж майстрів смерті. Хіба ми оце не цивільні? А що нас чекає?!

Коли я заходив у підвороття вежі, звідкілясь зверху переді мною впала й розбилася на друзки зцементована глиба червоножарих цеглин. Я вернувся у двір й поглянув на вежу. Карнизи цілі. Обрамки геральдичних гербів на місці. Хто запустив у мене цим уламком? Сам Господь? За крамольні помисли/ Спасителю, за що?

IV

Побачивши білу целулоїдну обкладку довкола жовтого обличчя глухонімої, скорботно випнуту нижню губу, милиці уздовж тіла і нерухомо випростані ноги, я зметикував, що вона — господиня молитовні. Це скривджена долею недомучка, самопострига і навряд чи народила вона Фріца й Ернеста в пишноті здоров'я та молодих жіночих сил. Молитовня — її спадкова вітчизна, тут вона привела й дівчинку, сестрицю братів Дорфманів, яка живе в помісті Ернеста. І глуха наймичка — якийсь виносок родини. Тут все пахне закляттями і таємницями.

Доки я оглядав скит, Фріц з другим німцем — Петером Краузе — настелив на кросна пару дверей з фахверкових будиночків у кінці яблуневого саду, влаштував лави із ялових пробейцованих брусів, висадив на імпровізаний стіл казани з картоплею і кип'ятком та банку з'повидлом. Полонені видобули з ранців ложки і алюмінієві кварти, розсідалися снідати. Фріц виніс із притули гірку тарілок.

— Прошу. Що Бог послав...

Полонені потуплено наобирали собі по кілька картоплин, густо присолили, зачерпнули кип'ятку. Глухоніма гріла долоні над гарячими бульбами в подолі чорної спідниці з битого сукна. Глуха наймичка поклала перед нами кілька бляшанок тушкованої яловичини.

Чи міг я коли-небудь сподіватися, що війна мене закине з-поза чорної завіси в цю яму-криницю, цей каньйон, цю Фріцову долину, цей гріховно-монаший кремль у відрогах Карпат? Якщо Гітлер подивиться на схід, сказав вождь народів, то він побачить Сталіна. Сталося так, що Сталін кинув оком на захід — і народи почали війну з народами, а вождь у лазні терпить муки від березової мітелки, не здогадуючись, що якийсь жалюгідний лейтенантик не знає, чи він Фріців переможець, чи Фріців полонений.

Із захристії лилося фіолетово-рожеве сяйво кольорових шибок забутого храму-фортеці. Усі ми були його невільниками, і я помітив, що зі смаком ласуємо вареною в мундирах картоплею, забувши, що носимо мундири, й не думаючи про те, що нам потрібно кудись звідси рушати. Ніхто нікуди не збирався, ніхто не хотів ні кроку зробити за обрамлені фальшпорталом ковані двері оборонної вежі без бійниць. Ми купалися в насолоді, посьорбуючи кип'яток з яблучним повидлом, і готові були запасти в параліч, як глухоніма Фріцова мати, щоб нікуди не йти, залишитися тут назавжди.

Я, на відміну від інших, містично побоювався потикатися за мури вежі, бо на мене звідкілясь упав уламок цегляної кладки. Бо справді: якась станинська дивина. Я нікому не спричинив злого і нікого, крім божевільного полковника, не вбивав. Той, у дзоті, сам собі кулю пустив. І на рингу нікого до смерті не повалив. Найбільше — пошкодив ребро, перехнябив щелепу, розсік брову...

Фріцова матінка вмирає від безруху і мовчання. Як умирають люди і народи від мовчання, мені не треба пояснювати, я це бачив і ще побачу. А от що таке бездіяльність, ми мусимо, приречені звідати. Німці вивозять літаками у зцепі з планерами офіцерів, а солдатська орда з наземною технікою йтиме не один день і не одну ніч. Зачистка триватиме й після того, як упаде Берлін. Верховний пожертвує фронтами, щоб узяти "лігво фашизму', перш ніж союзники форсують Одер. А тут підчистка живої сили триватиме, доки під трупами не зогниє плато до рівня світового океану. Після війни сучасники оглядатимуть новий зріз планети, нашарування органічної і неорганічної матерії.

— Той білий кінь під полковником — мій кінь, — каже Фріц Дорфман, власник факторії, де ми заночували.

Мене зло бере. За свої тридцять п'ять років я у великій, найпередовішій країні світу білого коня і не бачив. А він мав і має за чим шкодувати, фашист нещасний, думки мої нечестиво-грубі й немилосердні. Якось мені трапилася книжка з грубим початком (німецька! в перекладі...). І я ту книжку викинув не читаючи. Але моя уява опаскуджена поґвалтуванням глухої наймички групою полонених, і думки мої без росинки цноти, потік смердючого лайна.

Він з'явився на білому коні, мов привид: півкрупа коня — в кущах, а він з півконем над обвідною канавою. Ми щойно перебралися через напівобвалений віадук, вишикувалися рядочком відлити. Я закотив члена, подумав: натерли штани. Мабуть, в усіх натерло. Здолали сорок кілометрів. І в цю мить він з'явився. Фантастика! Всі отетеріли. А тут ще граната в руці, піна на губах і команда "Zurück!", "Vorwerts!" Роздерло

душу. Колись я собі думав: якщо народ — маньяк, то вождь — маньяк. Народ ще здатний схаменутися, а вождь-маньяк — ніколи! Якщо божевільного полковника солдати не вбили (а я сам бачив, як це буває), то солдати теж збожеволіли. Ясських оточенців зітруть на м'ясо. Отаких зайців на бубнах Гітлер поклав під Сталінгадом два мільйони. Потім два роки горіли трупи в старому млині над Волгою. А фон Паулюс здався в полон, і Пастир всіх народів не виміняв маршала на сина.

— Гарний був коник, — утрамбовує свій жал и к Фріц Дорфман. — Білий...

Пішов по колу, майже співчутливо думаю я. Коло — символ вічності. Астрономи стверджують, що довкіл врівноваженої гравітацією замкненої сонячної системи коловими орбітами рухаються планети Вічного існування життя. Недарма люди зробили коло і хрест знаками вічності. Навіть маленький космос Дорфмана зберігає в підсвідомості цю траєкторію (за що в нас так не люблять Фрейда?..).

— Білий був, як молоко...

— Що тут було колись? — питаю Дорфмана, розкладаючи перед собою мапу-двадцятип'ятитисячку. Я взяв з полковника шкіряну бріфташку з мапою Трансільванії, на ній скит позначений маленьким зображенням середньовічного замку.

— Що тут лише не було! — чогось втішено мовить Дорфман. — І старогрецька доантична факторія, і після-античний візантійський форпост, і лютеранський монастир, і опікунський лазарет для божевільних... — Фріц зневажливо махає рукою. — Всього не перечислиш. До війни археологи щоліта наїжджали на розкопи. Знаходили такі дивовижі!.. Під баштами сім ярусів льохів, причому вода з Сомешу не підтопляє. В туалетах, я вам потім покажу, б'є потужний струмок з граніту. А де гаражі, були природні гроти, їх перемурували, бо в них губилися люди.

— Я все повинен обдивитися.

— Прошу... Ви за професією хто?

— Вчитель фізики. Математики. Астрономії і... тренер з боксу.

— Гарні неполітичні професії.

— За що не помилували Джордано Бруно і Галілея.

— А Ейнштейна не вважали фіглярем від науки?

— Цю гільдію завжди переслідували. Люди бояться невпізнаного. Якби їх не сковував страх, то давно вже пізнали б Господа, який створив їх за своєю подобою. Страх — низьке почуття.

— Так. І підле.

— Мудра людина завжди ризикує між недоумками, — розважливо докинув другий німець з-посеред полонених, Петер Краузе. — Або має шанс заслужити те, що ми називаємо die Strebekatze ziehen". "Стати на ножі". — Він теж розмовляв ламаною українською.

Я чекав, що німаки стануть моїми запеклими ворогами, а вони несподівано почали мені годити в такт. За правом господарів чи тому, що я Іван не-російський? Ще завербують мене в Ганси. В обох були сині-пресині очі, обидва тонкогубі й худорляві, обидва з довгими нервовими пальцями й майже одного зросту. Поводилися з гідністю, манери видавали принаймні дрібноаристокра-тичне — не бюргерське — походження. Цікаво, як вони відреагують, коли я запропоную новий сорокакілометровий марафон?

* * *

Я тихо обминув закляклу перед каміном у позі противника глухоніму Карлову матінку, вийняв тісно загнаний під клямри держак від армійського заступа, озирнувся, коли скрипнули дубові двері. Ніхто з полонених не ворухнувся. Так само непорушно куняла на тлі полум'я глухоніма. Я побачив у кутку каміна вчорашні казани: Карлова матуся варила для нас бульбу і гріла воду на кип'яток. Я вийшов у темний присінок, навпомацки добрався до веранди. Надворі панувала сіротуманна тиша, навіть пташки не щебетали, каньйон — мов колодязь, подумав я і став обходити будинок. Щось подібне я бачив у Галичі: церква Пантелеймона! Не замок, не фортеця і не божниця в звичному розумінні цього слова. Три напівкруглі вежі — залишки якоїсь древньої оборонної споруди. Веранду і присінок добудували, очевидно, перед війною на рівні хорів. Влапггували перекриття з могутніх двотаврових рейок...

Вчора, коли ми добилися сюди, вже смеркло і я не роздивився, куди нас привів Карло Принц — один з полонених, які вирішили переховатися в садовому льоху, бо в цих місцях народилися, виросли, усвідомили себе вільними людьми, мали тут землі і родини. А Карло володів ось цими кріпосними мурами, тут мешкала його вагітна дружина з глухонімою черницею і його ж, Карловою, матір ю.

На плато, на воєнному цісарському тракті, десь на повороті скреготнув гусеницями танк. У каньйоні скрегіт видався зойком...

У мене продиктована смертю чутливість до звуків, хоч музичного слуху катма. Особлива звукова пам'ять на клапане гарчання танків. Це просто якесь наслання. Я чую танки за десятки кілометрів, коли їх не чує ніхто. Мені здається, що ця моя особливість проявилася з вродженої хитрості: ось де, мовляв, захист, безпека — і просуваєшся, на місці не стоїш, і накази виконуєш, і куля тебе не просмалить. Тому я так похолов, аж здригнувся від жаху, побачивши кінного німецького полковника з протитанковою гранатою в затиснутому п'ястуці. Я його не хотів убивати, але розстріляв довгою автоматною чергою до останнього патрона в диску. Обличчя в полковника було бліде, перекошене й запінене, як

кінські вудила, він верещав "Zurück!" — і я його скосив кулями разом з конем. Коня мені шкода... та й себе мені шкода. Не хочу бути пораненим. Нехай вже краще вб'ють...

Карлова оборонно-культова божниця з криницею-журавлем огороджена сірим штахетником, далі, за вигином, каньйон розширюється понад яблуневий сад, басейн зі стрімким водо гра гм і Сомешем в невеличку долинку, на ній засклений квітник, стадіон, ряд дерев'яних колиб, продовбані у скелі гаражі, очевидно, до війни тут зупинялися туристи, і на другому поверсі, мабуть, не келії, а світлі кімнати-галереї для знатних заїжджих. Ба й каміни змонтовані для обігрівання верхніх приміщень: дим виходить з напіввеж, покружлявши в цегляних каналах обох ярусів. Палять дровами, цього добра вистачає над обривами каньйону. Росте переважно береза. Живуче творіння Господнє, тримається мало не на повітрі, на грізних гранітних шкарпах, над урвищем.

* * *

Ми ішли гусачком, слід у слід, як по мінному полю, тільки я тепер тримався позаду метрів за п'ять, щоб повалити можливого втікача автоматною чергою. Я давав команду через кожну годину ходу. Полонені сідали рядочком на якомусь узгірку, вошкалися, ставали до вітру, нагиналися до потічка набрати у фляги джерельної води з гір, а струмків було без ліку, як у Карпатах в Україні, на

Поділлі, ба навіть у ярах-стоках упродовж Лопані. Тільки на Трансільванському плато усі декорації природи були далеко грізніші, мінялися набагато несподіваніш і виписувалися на мапі якимись китайськими ієрогліфами. Та й увесь масив Карпат виглядав наче написаний таємничими знаками небесний заповіт землі, де діяли особливі правила, закони і традиції, не властиві іншим регіонам планети. А річка там круто міняла свій біг між виступами узгір'я, наче теж хтось писав цим нестримним водяним стрижнем чи прощу, чи молитву, чи пророцтво. Таємничість цих природних сцен швидко міняли думки і

спогади, хотілося вернутися згадкою в дитинство, до самого Бога і безтурботних хоралів воїнства небесного, бо й справді у вухах звучали якісь наспіви, мелодії мінялися все на кращі й незабутніші, як перед першим причастям у золотому храмі з міріадами запалених свічок і різнобарвним сяйвом вертепів, запахом воску і ладану та якимось неясним рухом у захристії, де священики, зодягаючи ризи, чи повторюють писані служби, чи, кожний по-своєму, одверто розмовляють із Творцем Всевишнім. Тут не пасувала б зброя, забруднені вошів'ям мундири і перехняблені пілотки над чолами людської сльоти-зне-долі.

Солдати зітхали і стогнали з голоду та втоми; од невідомості про щось кректали, бо не було зрозумілих слів на їхніх язиках, як не було увиразненої пам'яті в думках чи світла в поглядах очей: синіх, карих, темно-тернових, безбарвно сірих, як день у глибинах каньйону, який чигає смертю з-поза кожного стрімкача, чатує, мов кіт на здобич, снайперським оптичним прицілом та розривною кулею, що разить каліцтвом і довгим конанням у крові та болю, коли просять: братчику, добий. Господь простить і я прощаю; добий і забудь, а сам іди; іди, тут небезпечно.

Містичний кінець кінця особливо підкреслюють голі, зелені від прадавності обеліски-скелі. Гори взагалі щось знають про смерть і печаль; ці карнавальні пізнання стікають з них в ущелини та провалля, як березовий сік — холодний, із запахами надр й немовби цілющий та підступно, гострий різкий, непередбачуваний за порою і мотивами віку.

Ще я розумію, що полонених шокує танковий гул з військових шляхів на плато. Він несе їм тільки страх та безнадію, докучає нікчемністю людської смерті і безпам'ятством історії в історії, якій важливо, хто переміг, а не хто поліг, немає значення, скільки загинуло, бо головне — скільки взято висот, зруйновано сіл і міст, висаджено мостів, захоплено чужої території, узято в полон сьогодні, завтра, за два-три-десять років бездарної бійні невідомих солдатів.

* * *

Наше очікування притупилося. Наше буття не міняється і повторюється в думках і відчуттях, наче не мало початку. Нічого не стається, ми ходимо довкола власної осі, і це добре. В чомусь наше утвердження триває, ми вживаємося, втопчуємось самі в себе, утоптуємось, як весняна стежина під босими ногами. Ця стежка має кілька живильних спогадів, отже, вона не болісна, мов несправжня, її не кортить вирівнювати, розширювати, бо все, що проминуло, стало фактом, який не можна ковтнути ще раз і ще раз. Це проспівана пісня, це прозріння, яке відбулось, усе непоправне, на яке можна зважати і не зважати, мов на марноту марнот. Це все, що в минулому, може стати Різдвом, правилом, традицією чи вічним нещастям. Минуле обростає кораловими рифами, жабуринням, заноситься намулом, плином життя, який, як і час, не можна зупинити чи спрямувати в інший бік. Ми не можемо того, чого не можемо, змудрував один великий безбожник, не розуміючи, що це було написано на скрижалях первісних заповідей. Чим більше узагальнення, тим менше істини. Літописи розцвітають. Камінь оживає. Але протилежністю стає не все. Вічність нездатна переродитися. Людська думка — вічна. Порожнини не буває. Г чорне стає білим. Цей факт називається вічністю. Ця реальність ніколи не стане культом, а ось те, що міняється, хочеться культивувати, мовби стримуючи, обмежуючи вічність.

Наше очікування — обставинне, штука неприродна і гріховна, бо культивує стояче болото існування, яке ще можна назвати животінням. Животіння не є формою існування. Хомут на шиї — не спосіб існування вола, а тільки закляття, лише знаряддя, пристосоване до шиї вола і посторонків, які тягнуть воза. Це названа причина, опред-мечений зв'язок віддалених явищ, які не мають спільних рис. Хіба можна стверджувати, що війна погвалтувала глуху наймичку Дорфмана? А так воно і є, хоч Фріц спав з молодою наймичкою до війни і навіть далеко до війни, коли дівчині було тринадцять чи й менше, та була вже в неї цікавість до протилежної статі. Мабуть, її паралізував страх, але вона, зрештою, покірно віддалася Фріцові, і це єднання отримало продовження, стало нормою і потребою, а тепер глуха не перечить групі полонених й, можливо, їх жаліє, по черзі гладячи спітнілі чуби. Отже,

причина далеко звідси, війна — тільки умова, винахід для падіння у тартар, де свобода не поціновується як найвище людське щастя.

Є люди, наповнені брудом предковічних кривд. Ці люди невиправні, як сам гріх в образі сатани. Ці люди без кровопускань з ближнього нездатні існувати, їм невластиве відчуття свободи, їм служить за виправдання навіть добро, яке вони зворушено споглядають, навіть зронюють сльозу замилування, ці люди на добродійство неспроможні, бо їхня душа у вічній тузі за злом. Вони покидають світовий лад у безпам'ятстві, як безживний камінь і вічні айсберги без ознак життя. Це мерці, заморожені конденсати, не запліднені Творцем. Може, це й матеріал життя, але проминуть тисячоліття, поки їх воскресить жива думка, потрібні нові й нові зледеніння, щоб вони запульсували відчуттям власної доцільності в плині життя, власної потреби і спромоги стати святим духом творення у спадках творення. Тут відродження — пустий звук, холодна порожнеча, де не прослуховується жодне енергетичне поле і не звучить музика усесвіту, яка народжує думку, слово і акт творення творива в процесах удосконалення у всеосяжній гармонії космосу, яка не допускає порушень законів мегафізики та перенасичень мікроси-лами відносно спокою в майбуттях.

Здається, я таки дуже осерджений на людину-посе-редність, тим паче нікчему і огидне лайно довкілля. Тому зберігаю свої медитації в глибині серця і роблю вигляд, що мене поглинула верхоглядська незворушність, огорнула щитами непроникності й непередбаченості. А загалом це впливає на людей, це мій захист, непробитна оболонка, китайська стіна, мені з цим живеться доволі стерпно, і нехай так триває день, ще тиждень, місяць, рік, століття — до нового пришестя... Коли воля Твоя. Це моя оправдано-пошла суть і пошляцька сутність, між берегами неба і землі, де панує безтілесна задума тривог.

* * *

До неї від сили три-чотири кілометри, але бачу завал на вузенькій доріжці під навислими скелями, де закінчується Карлова долинка над

рікою. Мабуть, до гамован-ки з плато веде не позначена на малі стежина чи дорога, бо як добираються до шлюзів бокораші? А на плато, мабуть, не позначене на мапі поселення, бо звідкіля братися бокорашам? Очевидно, полковник з конем добирався з плато ще при розумі, а в каньйоні здурів. Я його мусив убити, бо він міг повбивати нас, адже я зняв з нього ремінний пасок з кобурою і револьвером та двома обоймами. Зрештою, божевільного з іншого світу я не міг провадити з командою, вони й без цього небезпечні, пильнуй, та не вір. Навіть отому українцеві не вір. Воював у дивізії "Галичина", утік з-під Бродів, пристав до німецьких дезертирів...

Ні, полковника я мусів застрелити. Останні його слова

були:"Уошег£з!М irtut.. weh..."1

Полонені не втікали б на північ, адже там наші тили. Вони б утікали сюди, проти течії Сомешу, — десь там у верхів'ях їхні домівки. Цілий збрід потрапив до наших рук: два німці, два угри, два румуни, два поляки, два чехи, українець і хорват. Усі якось вживалися до війни на те-рені Семигородщини-Трансільванії. Схоже, втікачі чи батьки їхні, а чи діди-прадіди втікачі, це навіть з ликів можна прочитати. Хитрі і підступні, демонструють смирення, але не клади пальця до рота.

І цьому не вір.

Він — волиняк. Прізвище — Лучиня. Ім'я — Нестор. Відрекомендувався "Нестерко", і я подумав, що це прізвище, але — це лиш його оунівський псевдонім. Спробував мене агітувати, проте я постукав нігтем по ріжку шмай-сера і він прикусив губу і потупився. Більше ми не зустрічаємось поглядами, хоч я досить часто зупиняюся очима на його обличчі.

* * *

Якщо ми рушимо далі вздовж Сомешу, — а більш безпечної і взагалі іншої дороги не маємо, — то доведеться подолати тіснину від Мараморoського гірського масиву, над яким височіє Пєтрос. У Дежі, при злитті Сомешу і Красної, ми сядемо на поїзд, який перетне кілька тунелів, промайне повз Бай-Маре і довезе нас до Сату-Маре, до казарм, де розташовані збірні пункти для полонених у Ясько-Кишинівському котлі гітлерівців. Коли надійде команда з Москви, полонених посадять у телятники, і ми рушимо назад понад Сомешем до Дежа, потім через Бистрицю, Брашов, Плоєшті, Бухарест — до Констанци. Я не вперше супроводжую полонених і знаю, як важливо тримати в голові маршрут пересування від базового місця до пункту призначення. Коли схема твого руху в твоїй голові, ти готовий до будь-яких несподіванок. Але в моїй теперішній ситуації, якщо полонені трансільванці не спробують утікати, я несподіванок не чекаю. Я катастрофи внутрішньо не відчуваю попереду, а це гарантія, що все буде гаразд.

Обмізковуючи який-небудь план, людина обов'язково бачить "в кінці тунелю" позитивний результат. Навіть негідник, який замислив злочин або помсту, неодмінно втішається майбутньою перемогою, а весь процес зондування обставин, обмірковування і прочитання "плану" задуму — це суцільна втіха, яку дав цей оптимістичний прогноз. Глухоніма Карлова мама теж "прокручує" в твореній людиною глухій німоті досягнення і отримує насолоду в замислах знелюдненої схими, інакше б не сиділа, завмерши перед розверзлою пащею наповненого полум'ям каміна. Може, в тому полум'ї згорає її безконтрольна уява, як у незбагненному храмі насолоди?

Найперша мета переді мною — дістатися в Деж над стоком річок й забратися в поїзд, якщо діє залізнична гілка Брашів — Сату-маре. А може, працює відгалуження через Арад-Краиову?

Я опускаю в гадці можливість завалів у тунелях крізь відроги Марамароського гірського масиву; над яким височіє, мов камінний вартовий, віковічний Пєтрос. Смакуючи подумки назви гір та хребтів, відзначаю про себе, що люблю гори. Таки люблю. До Лопані, де я виріс,

сходяться глибокі яруги з джерельними потоками, але вони мовби геологічна декорація в порівнянні з каньйонами Карпат, які — ніби історичний зріз планети в барвах і прояснених виразах — символізують сакральну будову всесвіту в безконечностях часу, і простору, і матеріалу. Тільки тут спостигаєш Бога і усвідомлюєш, що сама природа — це Бог і сила Божа, здатна творити і здатна руйнувати.

Сівши на цямрину колодязя, думаю, що всім попереднім життям готувався до ролі полкового розвідника і конвоїра полонених. Навіть те, що став майстром з боксу, — не випадок. Що нокаутую суперника з перших хвилин двобою — не випадок. Може, й те, що працював у тюрмі штатним електриком і щодня бачив сотні згорблених в'язнів у камінному мішку дворика— не випадок. Спостерігаючи тих нещасних, я завжди чогось думав, як би цікаво могло статися, якби я вирубав різаком замки у залізних брамах і випустив арештантів на волю. Видно, ці дурні замисли мені навіював сам диявол, бо, по-перше, це нездійсненна нісенітниця, по-друге — ніби клич самої смерті, адже "антресольні" автоматники посікли б кулями ще при наближенні до брами, дарма що в мене пропуск і користуюся довірою тюремного начальства як най-тупіший совок. До речі, начальник розвідшколи бачив за мною потайного, причасного двійника і в розмовах хитро посміхався: мовляв, брешеш, брешеш, я тебе, конику, давно розкусив. А я ніколи не грав добродушка чи фана-та-придурка, здавалося, найвище, що в мені могли побачити, — що чоловік цей, як мовиться, собі на умі. Найк-валіфікованіший психоаналітик не міг би здогадатися, що, міняючи електропроводку, я відчуваю спонуку випустити з тюремного дворика в Харкові кілька тисяч в'язнів. Потім я намагався б простежити, як вони втішаються волею, як будують своє життя в "кипучій" радянській юдолі, або, іншими словами, поглянув би на дивний коловорот, коли Карфаген будує Рим, а Рим руйнує Карфаген.

* * *

Коли я вернувся, полонені все ще спали, тільки Фріца Дорфмана не було під дверима до ванькирика. Я натиснув на клямку, нечутно переступив поріг й опинився в довгому, тісному приміщенні-вагончику,

освітленому ліхтарями. З глибини, де стояло нікелеве ліжко і круглий столик зі жбаном води чи якогось узвару, виступив дебелий Дорфман. Обличчя його пашіло жаром, довгий хрящуватий ніс здавався приклеєним до розчервонілого, як у клоуна, лиця. Він винувато усміхався і показав рукою на нікелеве ліжко. Біля породіллі лежало сповите немовля. Жінка теж усміхнулася, і я з приємністю вдихнув теплий запах рум'янку, запареного в бляшаній балії. Я потиснув Фрщові руку, окинув оком стіни ванькирика. Вони були до висоти вікон оббиті вишиваними рушниками і квітчастими серветками. Ось чим займалася на світанку Фріцова дружина: прибирала перед пологами ванькирик. Мене невимовно зворушила ця обставина. Жінка з останніх сил причепурила своє гніздечко. Яка мила зустріч немовляткові.

— Der Sohn? — запитав я.

— Nein. Die Tochter.

Далі він заговорив російською, пояснив, що був він за перекладача в дивізії, допомагав допитувати полонених червоноармійців і, між іншим, багатьох вдалося врятувати.

— І відправляли на підземні заводи до рейху.

— Не брешеш?

— Присягаюся... Клянуся Леопольдою і моєю донечкою, товаришу...

— Моє прізвище Наумець.

— Товаришу Наумець.

— Що ж, ще раз вітаю, нехай здоровенька росте. Дор-фман переступав з ноги на ногу.

— Мені можна відлучитися на хутір за молоком?

— Що?

— Нижче на плато є доріжка. Там, — підняв угору ру-кум, — є хутір. Куплю молока, олії, борошна. — Він показав золотого кишенькового годинника.

— Попадешся — уб'ють.

— Я буду обережний.

— Дай подумати. Я такої оказії не передбачав.

Фріц кивнув на породіллю і благально подивився мені в очі.

— Дай подумати, — повторив я і вийшов до полонених.

А чому він не пошле на хутір стару?

І раптом я побачив милиці на її колінах. Стало соромно. Але чому?

Хіба я знав, що вона — каліка? — запитав я себе як класичний совок.

— А коли Фріц не вернеться?

І знову охопив сором. Адже не покине він вмирати з голоду жінку з щойно народженою дитиною! "А якщо приведе фашистів?"

Ні! Він же не подався з бундесвер і вця ми у відступ. Треба його попередити, щоб переодягся у цивільне, і дати йому полковникового револьвера.

У мене виникла підозра, що на другому поверсі божниці щось приховують. Можливо, навіть зброю. Обов'язково треба туди забратися і перевірити, що там зберігають. Бо не може пустувати весь другий поверх, а використовують і опалюють величезну стодолу на першому. Правда, я ніде не бачив сходів нагору. Може, вони у середній вежі, де немає димоходів. Крім того, з неї є вихід на дах будівлі. Звідтіль повинен відкриватися вид на всю Фріцову долину.

Я програю свій сценарій наступних кроків з багатьма "а що, як?" і "а що, коли? ' А треба вчинити найпростіше: усім командою перебратися на другий поверх і встановити спостереження за долиною. Цю схему мені підказує розвідницька інтуїція. Треба перебратися негайно, винести солому, на якій спимо, а залу підмести і повісити перед входом вивіску "Тиф".

Дивно, що моїм полоненим нікуди не треба. Сплять як убиті. Навіть глухоніма ходила до вітру.

Виявляється, як у кожному нормальному проборстві, туалети влаштовано в підземеллі, їх промивають струменем джерельної води, весь непотріб виводять трубою в річку. Вода різко пахне сірководнем і до вжитку не годиться. Питну воду беруть з колодязя, перед яким стоїть кам'яний стік, — тут, мабуть, відправляли святохрещення.

Я вперше помічаю вибиті в скелі сходи, вони ведуть гвинтом на мурована з паленої цегли арку, з арки можна добратися на галереї другого поверху. Але я не відмовляюся від думки, що такі ж сходи мають бути в середній башті корпусу, отже, непомітно втекти звідси не так уже складно. Принаймні ховатися можна, бо на воєнному тракті рух, відступають якісь "хвости" з Яссько-Кишинів-ського оточення. І час від часу в супроводі "мессер-шмідтів" трійками пролітають через неоо каньйону спарені з планерами чорні транспортні літаки. Та я не тільки німців боюся. Я боюся, що розлютовані червоноармійці розстріляють полонених, а мене поведуть на фронт. З нашого розвідбату лишилося

троє контужених недобитків, там люди потрібні. Майор Остапенко, начальник штабу дивізії, відрядив мене в тил із милосердя.

* * *

Таким чином, поступово, як солдатик в окопчику, я обростаю надійними орієнтирами, тепер, як хом'ячок, буду обкладатися припасами. Фріц приніс із хутора торбу продуктів, у нього не взяли золотого годинника. Хитрий німець вирішив мене випробувати.

— Там переховуються такі ж, як ми, дезертири.

Я окидаю його проникливим поглядом, але він анітрохи не знічується.

— Ти і мене причисляєш до дезертирів? Фріц знизує плечима.

— Мені і вас досита, — байдуже мовлю я. — Вважай, що я про них не чув, не знаю.

— Але всі вони переодяглися в цивільне, — уточнює полонений.

— Тим паче вони мені до самої задниці, — спльовую я. Фріц ще раз знизує плечима і розкладає в ніші вікна

принесені пожитки. Трилітрова банка молока, сало, рисові консерви з яловичиною, пресовані хлібці, торбинка пшона, цигарки. Небагато, але досить пристойно. Нарешті Фріц видобуває з мішка гумову флягу самогону, сміється, наморщивши носа.

— Обмиємо твою хрещеницю?

— Підлизуєшся?

— Анікраплі, — він щиро ображається.

— Пробач, — кажу я. — Розумієш, багатозначна ситуація.

— Розумію...

— Де ти працював до війни?

— На власному городі. Тримав качок, курей, корів, пару коней. Варив повидло, вирощував жито і картоплю, виплавляв сир, вудив сало і ковбаси... Займався господарством... Ти, мабуть, не уявляєш собі, бо був колгоспником, де все не твоє.

— Що там в тебе в гаражах?

— Трактор, сівалки, смердючий пікап, дизель з генератором...

— Так-так, — кажу я. — Був господарем.

— Порівняно з хутірськими — бідак. Жуков, кажуть, обіцяв вам ліквідувати колгоспи, якщо візьмете Берлін.

— Кажуть...

— Вам треба вбити Сталіна.

— Мовчи, дурню. Віднеси жінці молоко.

Фріц мовби сприймає мене за манекена, а про себе каже:

— За поворотом дорога завалена, а за завалом — ваші. Взвод чи й більше... Нас перестріляють.

Подумавши, з притиском наказую:

— Переодягнися в яке-небудь лахміття. Я ж тобі вже велів... А ти на хутір — у вошивій шинельці. Уб'ють! Переодягнися, лишайся внизу, а нас проведи нагору,— тикаю пальцем у стелю.

— А снідати г

— Давай вип'ємо поки що.

Фріц відносить до ванькирика банку з молоком і пресований хлібець, вернувшись, відкриває консерву і наливає в кварти. Запах тушеної яловичини розбуджує полонених. Перечухавшись, вони шикуються перед виходом.

Я жестом велю Фріцові показати полоненим туалети. Питаю:

— Не повтікають? Віддай револьвера. Він простягає кобуру з поясом. Каже:

— Не повтікають. Я їм поясню, що ми в оточенні між фронтами. Довкола нас — полон. Усі ми в полоні у смерті.

— Так, Фріце, — погоджуюся я, — втокмач їм це як слід. Ти ж бачиш: вони сліпі і безтямні.

— Як моя бідна неня, — сумно погоджується Фріц.

Через кілька хвилин, обливши обличчя теплим розсолом сірководню з надр Мармароша, посвітлілі полонені з'юрмилися біля ніші з продуктами. Фріц розлив їм пригорілий трунок з фляги, видобули з піхов ложки, розмочили в кип'ятку хлібці, висадили на підвіконня казан з вареною картоплею.

— У нас народилася донечка, — оголосив Фріц, ніби йшлося не про нього з дружиною, а про всю команду. — Жінка хоче, щоб ми її звали Кароліною.

Полонені згідливо захитали головами.

— Лейтенант каже, що ми тут поживемо трохи. На плато ідуть війська... — без переходу додає Фріц. — Вчора йшли німці. Сьогодні вранці йшли руси. Тепер знову з'явилися фріци.

Вертаючись з фронту, радянська ескадра висипала в каньйон невикористаний бомбозапас. Над Сомешем пролунав такий тріскіт, що посипалися бруньки з берізок. Я на хвильку завагався, чи варто нам перебиратися на другий поверх. Тоді вирішив: будь-що-будь, звідтіль хоч видно округу. Звичайно, одному мені не доведеться відстрілюватися, бо в цю діру, як у пам'ять довголіття, одиницею ніхто не припреться. Нашим показав би супровідного акта, а що представлю німакам? Будемо сидіти нищечком, беззвучно, диви — й пересидимо і довколишній хаос, і параліч страху. Фріц довідався, що на хуторі, що за Дежем, висаджено залізничні містки через притоки, отже, поїзди не ходять, нам є сенс не рипатись звідси. Замість чужих, покадимо своїм богам як справжні дезертири звідусіль. Як це Фріц казав: полонені у смерті? Ні, поки що дезертири звідусіль. Про це знаю тільки я. Щодо інших, то вони ще встигнуть переконатися, що ми оселилися в обживку воєнного щастя.

* * *

Фріц приніс оберемок дров для вогню, відкликав мене вбік і прошепотів:

— Солдати... Мабуть, оті — з-поза завалу. Ваші.

— Ану під стіну! — скомандував я полоненим. Щойно подумав про таке — і маєш!

Звелів Фріцові переховати продукти до ванькирика, під ліжко з породіллею и немовлям, самого ж так само штовхнув до стіни.

Походжаю з кута в кут, палець на гашетці шмайсера, коли влітають... Починаю шкодувати, що не почепив вивіску з попередженням: "Тиф". Щось завжди, коли знехтуєш інтуїцією, не встигаєш зробити, тоді каєшся до смерті.

П'ять чоловік у куфайках і ватяних штанях навели на нас дула автоматів. Бачу свого товариша по розвідшколі (ми її називали інкубатором) Леоніда Безуса. І не вір у збіг обставин... Усі чогось у танкістських шкіряних шоломах. Що ж? Доводиться спати на смерекових гілках, купі торішнього листу, на долівках. Безус впізнає мене.

— Ти як тут опинився?

Виймаю з кишені супровідну записку, підписану начальником штабу "Н-ської дивізії"".

— Плювати! — гарчить Леонід. — Полонені? А чого ти з ними вовтузишся! Розстріляти, підеш з нами на передову.

— А де ця передова? — питаю.

— Розстріляти! — командує Безус солдатам. Бачу, як у полонених тремтять коліна.

— Ти мене ставиш під трибунал, Леоніде?

— Плювати, хто довідається? Скажемо — при спробі втекти.

— Облиш! Назад, хлопці, — погрожую шмайсером.

— Ти що — здурів? — вигукує Безус. — На своїх піднімаєш автомата? Та ще німецький! Та ще за цих кривавих супостатів! Не жартуй. — Чогось обійшов мене довкіл, сплюнув. — Ну, як хочеш. Куди ведеш?

— До Сату-Маре, на збірний.

— Ну, як хочеш... Поїсти знайдеться?

— Фріце, — хрипло кличу Дорфмана. — Віддай їм консерви.

— Ого, — знову спльовує Безус, побачивши банки з рисом і яловичиною. — А там хто? — рушає до ванькирика. — Баба?!

— Вчора народила дитя, — і загороджую йому дорогу.

— Пху!.. І роди в них приймаєш/!

— Снідай і котись звідси, бо можу розсердитись. Ти навіть не знаєш, куди податися, а поводишся як останній совок.

Безус сміється і дістає ножа, щоб відкрити консервну банку.

— Ходімо, хлопці, — рушає до підвіконня. З якимось жахом озирається: — Не думай, що ми тут одні. За нами йде батальйон. Вас однаково ліквідують.

— Не всі такі мудрі. А потім... Кому шахти відбудовувати? Хто буде руду добувати? Це робоча сила. Не я таке вигадав.

— Ну гаразд, заткни пельку. Веди на збірний, їм однаково, де конати: чи тут, чи на Уралі. Саржа є між ними?

— Рядові.

— Давно провадиш?

— Третю добу. Здолали більше ста кілометрів.

— А чому ущелиною?

— Щоб без блукань вийти до залізниці і... не стрітися з німаками.

— А що — з'являються?

— Вранці відступала танкова колона. Дивізія чи бригада, але гуркіт стояв донедавна. Пролітають штурмовики і бомбовози. Навіть американець Б-25 звідкілясь узявся.

— М-да! — причмокує Безус. — Нам краще іти каньйоном?

— Щоб не важити здоров'ям, то, звичайно, прошкуйте понад річкою. Але, де та передова нині, не можу сказати. Потрапите на ідіота — звелить розстріляти як дезертирів.

— М-да... А якщо податися з тобою до Сату-Маре?

— Шість — на дванадцять?! Один — на двох?! Та це голісіньке самозвинувачення в дезертирстві!

— М-да... Отже, помандруємо на захід. Хоч з Дежа я міг би махнути вздовж залізниці до Напоки, далі — до Ораді, а там уже Угорщина, фронт.

— Тільки на захід, до фронту, — раджу я. — Тільки так, Леоніде. Орієнтуйся на компас, лейтенанте. Передова десь там... Там десь, біс їй в пельку. І вічна пам'ять, і мотив, і справедливість, і остання молитва "О Господи, прости", і свята земля, і гробниця без хреста.

— М-да, ти чогось сердишся... Щезаймо, хлопці. Вимітайсь! Ми тут на заваді.

Один з куфайочників манірно-зухвало згріб рукавом із ніші порожні консервні банки. Мене несподівано кинуло у невластивий мені шал, якесь люте безпам'ятство, яке мене ніколи не подибувало.

— Ану, підніми, гнила вошо! — звелів я, відходячи до протилежної стіни. Якось машинально натиснув на гачок, черга дум-дум відколупала шмат штукатурки біля голови солдата. Він слухняно позбирав бляшанки, навіщось обнюхав кожну, поки вискочка Безус, посинівши од огиди та злості, і собі зарикав:

— Геть звідси, мать вашу!.. Наперлася свиня!

Я вийшов за ними. Не озираючись, вони топали в кінець Фріцової долинки. На порозі божниці скупчилися полонені й дивилися кудись безтямними і незворушними очима.

"Мабуть, перелякав немовля, — подумав я сердешно про себе. — Звіріємо на війні". Цього не передбачали прогнози моєї поведінки в присутності своїх та чужинців водночас.

* * *

Я потроху починаю розуміти, чому наше командування влаштувало збірний пункт у Сату-Маре. Туди і назад через Деж котитимуть ешелони з військовополоненими фашистами, з сотнями тисяч гітлерівців, через усю Румунію, з розсувних дверей вагонів визиратимуть змарнілі обличчя полонених — на подив населення, вчорашніх союзників Гітлера, ненависників комуністичної ідеї.

Другий трансільванський німець — Макс Фішер. Я заборонив розмовляти німцям між собою, як полякам, чехам і мадярам. Кожен існує

сам по собі, і кожному про мене як носія комуністичної ідеї дозволено тільки думати. Це мене оберігає і дозволяє спокійно спати. Усім полоненим зокрема, й сербові та українцеві, я велів перемовлятися лише німецькою, але мені жодного разу не довелося почути що-небудь схоже на змову. Цілими днями пиляємо березу, носимо дрова до камінів, глухоніма вдячно киває нам головою і намагається чистити картоплю, але ми віддаємо перевагу картоплі в мундирах, лише присоленої і без товщу. У присінку припасли бочку води, не виходимо далі, ніж до пасіки в яблуневому садку. Шмайсера я не знімаю з грудей ні вдень, ні вночі, хоч можна покластися на полонених — вони, з усього видно, не збираються втікати. Мабуть, теж засвоїли назубок, що тільки трьом дозволено вижити. Одного чи двох у полон ніхто з воюючих сторін не бере, а вбивають без мороки на місці чи наздоганяють кулею.

Ночуємо у галереї на другому поверсі. Туг, незважаючи на ряд вікон, навіть тепліше, ніж унизу, де не згасають каміни.

Розвідшкола навчила нас багатьох способів володіти становищем і користати із здобутої інформації. Щодо мене, то мої товариші завжди мені заздрили за кмітливість, навіть, не боюся цього слова, за мистецтво пристосовувати становище до себе, а не пристосовуватися до нього. А коли йдеться про того нюню Безуса, то на рингу він завжди був битий моїми кулаками, як гаман, і мені здається, що він досі внутрішньо боїться, що заїду йому під соплячне склепіння. Воно не тільки хирляве, а й донощик та несосвітенний, нерозкаяний боягуз.

Надворі січ дощу зі снігом, смалить вітер з витоків Сомешу, падають вихори зі скелястих вищербів плато, калюжі і навіть береги річки беруться зализами криги. У річці піднімається вода, і над плесом пічнявіють мутні зубасті синусоїди здиблених хвиль. Стемніла долина наповнюється шумами стривожених березових заростей, тріщить гілля, скриплять флюгери на банях веж. У галереї — напівсутінки, але я не велю світити ліхтарі. Ми нікого не чекаємо, нам нікого не треба, нам досить усвідомлення, що ми самі. Фріц заварив вишневе віття. Ми його

черпаємо кухлем з алюмінієвого бідона, галерея насичена обсвіженими запахами незбагненних квітувань.

Нам тут добре серед світової війни. Аж моторошно думати, що тут затишно і добре. Навіть у танковій броні ми почувалися б менш безпечно. А довкола — світовий кавардак. Мене непокоїть лиш одна обставина: щоб не вернувся сюди Безус із командою головорізів, набраних із сибірських рецидивістів. Здавна їх кидають на всі прориви впоміж з репресованими полководцями і співробітниками довоєнного генштабу.

Кожний розвідник володіє своїм особливим способом дослідження дороги, яка повинна привести його до поставленої мети. Тут кожний розвідник по-своєму геній, особлива, націлена особистість, навіть цілеспрямований негідник, який не гребує засобами, що забезпечують йому успіх. Я сказав би — кінь у шорах. Великий трудяга і сподвижник, видатна особистість, неперевершений егоїст і самовідданий терпеливець. Безуса це не стосується, тому він гине від заздрощів. Бо лише розвідник здатен народитися розвідником. Коли істинний розвідник відсторонений від справ, його не відлучити від професії і розвідницького діла. Цей феномен здатен працювати заради професії, заради самого себе. Тоді він стає небезпечним для існуючого режиму і системи, його переслідують, він ховається від переслідувачів і не дає їм вбити себе, бо він — найпотаємніший винахідник спритності і підпілля, майстер карколомного ризику, гри і виграшу. Держави втрачають на розвідці більше, ніж на невдалій політиці. Втрачаючи розвідку, держава втрачає сама себе. Це завжди розуміли тирани. Але тирани зчаста вдавалися не до наукової розвідки, а до підступних донощиків, тоді вони йшли на плаху, наготовлену для супротивників і бунтівників.

Докази справжнього розвідника — це глибочінь передбачення. Не дрібні депеші попередження тупоумних вуличних чи салонних агентів, а наукові, об'єктивні дослідження з різних галузей життя, яких не має в себе супротивник, котрий залишається незрячим порівняно з зацікавленою стороною. Я переконаний, що держава без добре організованої розвідувальної системи — не держава. Ось Гітлер. Підсунув

через англійську розвідку фальшивий донос, що завербував усе, до полкового командира, військове командування СРСР, — і Сталін перед війною звелів усіх розстріляти або запроторити в табори. Але й він повірив у наш Букрин, а ми перекинули війська під Лютіж, форсували Десну і Дніпро — і здобули Київ. Німецькі воєначальники не сподівалися оточення під Яссами і Кишиневом, а тепер блукають між фронтами, як вівці, а полковники побожеволіли і їх треба стріляти, мов скажених собак.

Перед Ясько-Кишинівською операцією нашу розвід-роту закинули в тил до німців за півтора місяця до початку оточення. Я не взяв у свою команду Леоніда Безуса, і він мені цього ніколи не вибачить. А проте щодо розвідки. Ми забезпечили наші фронтові штаби найновішою інформацією про розташування фашистських дивізій та оборонні укріплення.

Мене послали в розвідшколу в тридцять дев'ятому році, коли все командування Сталін або винищив, або заслав у "глибину сибірських руд". Розвідшколою керував і читав лекції, як ми називали, Іспанець (капітан Горлачов), який в тридцять шостому воював за іспанських республіканців. Він же й сказав мені: "Ти народився розвідником. В тебе не тільки європейське обличчя, а й інтелект та хист... пролази".

— З чого це видно? — запитав я.

— Бо забобонний. Ось, наприклад, не хочеш, щоб тебе звали псевдонімом. А Верес — гарний псевдонім.

— Тоді я не буду я. Ленін, Сталін, Молотов, Ворошилов...

— Мовчи, — звелів Горлачов і через мить додав: — Я теж не ношу клички. Боюся, що під псевдонімом поламається моя біографія, батьківська історія та почну думати якоюсь іншою мовою, коли не шифром.

— Вмирає мова — вмирає історія,— обережно вставив я.

— Хоч ти й закінчив учительську дворічку, тебе недарма не впустили до школи. Ти навчив би діток... Історія не вмирає, коли вмирає мова, бо мови не вмирають. Я мав на оці інше: змінюється мова — змінюється історія. Змінюючи прізвище — змінюєш характер і долю. Зміниш мову, прізвище, віру — станеш кимось іншим і, плач не плач, жалій не жалій, ти з порога — гав... Втямив? Краще я залишуся тим, що мати дала, ніж стати байстрюком якої-небудь спонуки.

Ось чому я наказав полоненим розмовляти тільки німецькою мовою. Поляки стали не-поляками, угри — не-уграми, чехи — не-чехами. Змова не вийде, можна спати без шмайсера на грудях. Поляки, угри, чехи — вже навіть не дивляться один на одного.

Та хіба це не довела історія! Княжий Київ розвалився тому, що Русь (як і Land, під цим словом мислиться "країна": Галицька Русь, Волинська, Київська, Закарпатська...), що Русь користувалася аж трьома мовами: староруською, церковнослов'янською і нашою теперішньою, народною, мовами. Мовна невизначеність означає — хто пан, а хто пропав. Це в підсумку— не примха, не випадок, не збіг обставин. Це історична доля або життя чи смерть. Недарма і німці, і росіяни, і англійці, й іспанці починали освоювати землі, насаджуючи мову панів. Поневолення втамоване навіть у молитві, прочитаній чужими словами. А за молитвою недалеко до геополітичної реальності. З іншого боку, якби не латинь, усі стали б лікарями. Російська еліта спілкувалася то німецькою, то французькою... Мова — це душа, кодекс, світогляд і релігія того або іншого стану.

Однак мене завело в якісь нетрища. А мені кортить глянути, що там у шафах, вишикуваних уздовж східної глухої стіни галереї. Полонені поснули, Фріц — біля дружини і донечки, глухоніма непорушно сидить у м'якому кріслі перед каміном, двері на засові, довкола мертва тиша, каньйон поринув у дрімоту ночі і шемрання дощу.

Наш загін можна було прийняти за команду відступаючих неборак — такі блукали, заклавши за спину руки, по всіх шляхах Трансільванії. Те, що я один ішов зі зброєю, просто не вписувалося в сприйняття, тим паче поверх куртки я накинув плямисту плащ-палатку, на ногах німецькі шнуровані бімтайгери, через груди — німецький машінпістоль, а за плечима — німецький обшитий телячим хутром наплічник з дев'ятиміліметровими розривними набоями.

Поснідавши, полонені знову повдягалися спати. Я думав про те, що нам таки поталанило з цим прихистком. На галерею ніхто не здогадається піднятись, ми в безпеці. Тим паче що я таки вирізав із старої газети три літери і приклеїв картоплею на середині вежі сакральне слово "тиф''. На терасі влаштували парашу, у дворі порався хіба що Фріц. Він постачав нас водою і бульбою в мундирах, приходив порадитись і взяти револьвер, коли йшов на хутір до родаків... і, мабуть, тільки він здогадувався, що я маю намір просидіти в божниці тиждень, може, й місяць, доки в небі над каньйоном більше не з'являтимуться літаки з планерами, а на траку не гудітимуть танкові колони. Головне для нас — не попастися на очі німакам, бо важко сказати, що може впасти до голови моїм полоненим. Втікати ніхто з них не збирається, але, коли відчують за собою силу, чекай найгіршого. Отак вони існують кожен для себе, кожен — чужа, невідома таємниця з своїми межами і власною конституцією. А підкори їх одній команді — не обберешся біди. Коли вранці проскакала мимо сотня кубанців, вони зачаїлися, як щурики, біля заскниділих шибок. Кубанці їх не пощадили б.

А невдовзі з'явилися, теж верхи на конях, гамірні вла-совці. Навіть не зупинилися біля колодязя, полонені принишкли не дихаючи. Німці можуть їх повбивати як дезертирів, наші — з ненависті. Та, гадаю, обійдеться.

В шафах я знайшов чималу бібліотечку, на антресолях — сувої живописних полотен та ікон. Роздав полоненим по кілька томів видань класиків німецькою мовою. Та є там, крім німців, і румуни, і знамениті мадяри, навіть Міцке-вич, навіть Гюго. А внизу під мотлохом — розсипи

набоїв, австрійські манліхери і тульські гвинтівки з Першої світової війни. Механізми дбайливо змащено, хтось їх для чогось зберіг. Озброївши полонених, я міг би в цих стінах тримати оборону продовж кількох тижнів. Але не допусти, Господи. Не треба нам ніякої оборони, ані успіхів, ані переможних вилазок.

Полонені сплять, поклавши голови на стосики книжок. Вві сні вони зовсім свійські й безборонні. Беззахисні. Якби не шинелі, сказав би, що відпочивають косарі. Ловлю на собі погляд галичанина з дивізії СС.

— Уже не спиться,— каже він винувато.— Коли рушимо далі?

— Почекаємо, поки пройдуть війська.

— Однаково здаси нас червоним. Мене розстріляють.

— А ти не кажи, що воював у дивізії.

— У тебе ж у супровідній записано. Я вже себе видав з головою.

— Я не винен...

— А хто винен? смердо! Заговорив з начальником по-нашому, і я став відповідати українською. А рідною я не вмію брехати. От і влип, енкаведо погана. Поліцаю смердючий.

— Я розвідник, дурню. Не енкаведе і не поліцай. Я, дурню, армійська інтелігенція, інтелектуальний потенціал серед вояцтва.

— Та з усього видно, який ти потенціал!

Він явно знущався з мене, і я починав його люто ненавидіти.

— Жандарм недоношений. Розстріляв причинного, замалим свого, червоного, не вбив...

— Так треба було, не загинай, колего.

— Чорт тобі брат і колега.

— Ой дивись!..

— Мені однаково, коли вб'ють

— До дзябла! — загарчав поляк.

— Вже од'їлись! — гукнув я. — Не дам їсти паршивцеві.

— Ну ось, — пробурмотів есесовець. Я заходив із кута в кут.

— Та замовчи, дурню! — крикнув поляк.

— А я що...— глухо відказав есесівець. — Дратує ж. Топ-топ... Не спить... Боїться, що приріжемо.

— Пся маць! — знову закричав поляк.

Я запалив цигарку і вийшов на терасу. На річці дибилися темнувато-жовті вали спливу. Сомеш гудів, як натягнута між стовпами линва. Вітер сипав в обличчя сніговицею. Шуміли і тріщали берези на гранітних щовбах. Фріц стояв у дверях гаража і припалював цигарку від цигарки. Погода тяжка, сьогодні він навряд чи піде за продуктами.

Тераса перекинена через склепінчасті входи до туалетів і впирається в глуху стіну скелі, помереженої виноградною лозою. Як і весь другий поверх, все тримається на могутніх залізничних рейках, викладено

паленою цеглою і залито бетоном. Довкіл тераса обнесена невисоким цегляним бордюром, сюди курить задушливий сірководень впоміж із запахом йоду. Тут довго не затримаєшся, і я сходжу до Фріца.

— Чого нудьгуєш? — питаю.

Моє обличчя, мабуть, зментрежене нервовим нападом. Німець окидає мене пильним поглядом, каже, що чогось нездужає дружина? й запалює нову цигарку.

— Я пропікав вістря ножа у полум'ї, та боюся, що занеслась інфекція, коли відрізав пуповину. Ця ідіотська війна.

Я хочу вчинити щось добре і з невиразною надією втішаю Фріца:

— Нам гірше... Ти принаймні дома.

Фріц не реагує на мої сова, наче не чує, наче не з ним балачка. Що ж! Я не Ісус на хресті, щоб вселяти стратенцям надію.

— Була в мене аптечка в гаражі, — скаржно мовить німець. — Куди її запроторили/.. Можна пошукати?

— Атож.

Фріц здивовано-вдячно зиркає на мене і піднімається на галерею.

— У бойовій кишеньці? — перепитує зі сходів.

— Десь між бинтами, — кидаю навздогін.

— Данке, пане лейтенанте. Дякую. Deine Nase gefallt mir. Ти мені подобаєшся, лейтенанте.

Думаю: твоя правда, Фріце. Keine Nüsse, säße Kerne. Невеликий червінчик, та дорогий.

Навіть найскромніший жест прихильності народжує довіру. Але чому довіра обов'язково виникає на хресті? Я хотів ЇЇ викликати в українця, проте одержав дулю з маком і відчуваю до миршавого есесівця більшу неприязнь, ніж до біснуватого фюрера. Нічого. Wir Oberwassen haben. Перевага за нами.

— Є! — гула Фріц із тераси й біжить до головного входу. — У мене все є, хай не придасться.

Падає на річку перевернутий ріг смерча, знявши до неба стовпи води, відкочується вгору проти течії.

Усе заполоняє плита з дощу і снігу. Я заходжу до галереї і вмощуюся біля скляних дверей. Дзеленчать шибки. Від нервового збудження усе тіло свербить, аж пече. Дивно, що Фріц не спорудив лазні. Попаритись би та помитися. Ота сірководнева вода в туалетах витікає з надр бес-кида й досить тепла. Та ще зроговіє шкіра чи візьметься прищами.

Біля мене, крекчучи, вкладається есес Назар Мездрик. Без будь-якого вступу якось зачудовно-п'янко починає довге, нудне верзіння.

— Я зі Львова, з богосотвореної священичої родини отців Василіян. Коли прийшли червоні, довелося покинути духовну семінарію, при німцях подався в загін "тспііїпаї". Батько освятив наші карабіни, але, коли проголосили Україну, Гітлер звелів розігнати наші загони, аж у сорок третьому дозволили набирати дивізію "Галичина".

Немає більшого приниження, ніж просити в недруга. Нас озброїли пукавками з Першої світової війни. В дивізію записався цвіт краю — переважно гімназисти і студенти. Про Крути пам'ятаємо, а хто згадає про Броди. Але не (жду з п'ятого на десяте.

Як розвідник, ти повинен знати, що Гітлер наказав створити пробільшовицькі легіони навіть із англійських полонених. Ми ж, українці, брали до рук зброю заради військового вишколу, хоч командували нами переважно німецькі офіцери.

— Як у латинських та естонських з'єднаннях, — додав я.

— І в білоруських, козацьких, арабських й узбецьких дивізіях.

Назарій не на жарт розохотився оповідати.

Чужорасових військових формацій було до тридцяти. Гітлер перетворював німецьку агресію в хрестовий похід проти нашестя комуністично-масонського диктату.

Справами Галичини правив Еріх Кох. Оунівська контррозвідка не раз готувала замах на райхкомісара.

— Як і проти генерал-губернатора Франка.

— Радий довідатися, що ти і про це чув. Виявляється, вас готували як слід.

— Радянська розвідка найбільш освічена, колего.

— Нам довелося вивчати цю науку самотужки, в силу обставин. Але бачу, що й ти віриш, нібито в советах все найкраще. І танки, і літаки, і ракети... Бахвальство їх і погубить. Тобто зухвала самовіра.

— А ти мені перед цим видався повним ідіотом.

— Нерви... Та и це тупе сидіння. Чого ми вичікуємо?

— Бо невідомо, хто з ким воює, хто йде вперед, а хто відступає. Фронт розмитий, у російських котлах лишилися величезні німецькі сили.

— Бачив, їх мов саранчі. І не менше розчинилося в неходжених лісах, улоговинах ведмежих і віддалених від шляхів чорториях, на запущених фермах, по старих замках, пригрілися на плечах у вдовиць та молодиць... Трансільванський щит і Мармарош — це сполучені штати воюючої незадоволеної собою Азії і Європи.

З Великодня сорок третього, — вів далі Назарій, — дивізією "Галичина" керує Військова Управа на чолі з почесним головою генералом Віктором Курмановичем. Теж закликали до світлого майбутнього, сипалися прокламації і маніфести, відпрацьовувалися уявлення "для історії" між 1917-м та 1943 роками. Проти створення Галицької стрілецької дивізії виступили бандерівці. Німецькі намісники всіляко гальмували формування боєздатних легіонів. Більшовики відкрито проводили антипропаганду. Колишні австрійські пол ковники-у країни і орієнтували вишкіл війська на штикову атаку і не визнавали короткострільної автоматичної зброї. В цілому в цій справі не було ні стратегії, ні тактики, зате були нові пісні, синьо-жовті стяги і благословення церковників. Дивізії "Галичина" можна назвати найбільшою зрадою в Україні початку нашого століття. Хлопці боронили Київ, Вінницю, Проскурів, Кам'янець, Тернопіль і Станіслав.

— Ти віруючий? — запитав я.

— Я не вірю попам, хоч син священика, і ненавиджу всіляку "ідейну" наволоч.

— Що з вами трапилося під Бродами?

— Найбільша драма полягала в тому, що галицькі дивізії не підтримують війська Української повстанської армії. Розбіжності в орієнтації командування все більше поглиблювалися. Дійшло до того, що

бандерівські війська не пропускали нас через свої ряди на відступ. Ми вже мали свої танки, літаки, гармати, навіть ереси, які здобували на полі бою. Дороги, мости, висоти и перевали утримували війська УПА, які ставилися до нас як до зрадників, запроданців Гітлера. Моя німецька уніформа була моїм прокляттям, хоч червоноармійська ноша вояка УПА не вважалася прокляттям, а тільки легкоздобутим маскмун-диром. Можна назвати багато причин, чому формування "Галичина" опинилися між молотом і наковальнею. Нас презирливо знищують як небажаних сиріт Європи, як одиноких вовків. Хоча ми не підлеглі рейху з-під самого Києва.

— Я воював на Букринському плацдармі.

— А я вистерігав тебе чистим зором на танкетці. Я патрулював правий берег з Кагарлика до Трипілля.

— Ми тоді так і не здобули цього тракту.

— А ми могли організувати контрнаступ і мали б успіх принаймні до Переяслава і Золотоноші. Це дуже затримало б розвиток бойових операцій фронту. Тим паче що більшовики готували на Ватутіна замах і він про це достеменно знав. Ти не замислювався, чому Сталін з Тимошенком весь час змінювали командуючих українськими фронтами?.. Крім того, вогневі потенціали більшовиків під Лютежем були більш ніж сумнівні, їхні гранати розривалися в повітрі при зіткненні з вогневим валом із наших гранат та мінометів. Ми вірили тільки в свою зброю. Вірили, як у прикмети другого пришестя, як у власну смерть.

— Твоя правда, я це бачив на власні очі...

— Нині ми можемо уповати лише на один із трьох орієнтирів: ворогів не позбулися, терпіння результатів не принесло, залишається любов... Любов до України, яка нам повинна забезпечити місце в історії. Тим часом нас винищують... за відсутністю провини.

— Все пізнається в дорозі.

— Історія теж пізнається... Але мені треба вийти до кабін. Поведеш під дулом автомата чи відпустиш без конвою?

Незважаючи на непроглядну пургу, де втеча — самовбивство, я сказав, що мені теж треба в туалети.

Назарій навіть не зиркнув у мій бік, немов чекав саме такої відповіді.

Ми зійшли тунелем до кабін. Дзвінко дзюрчала насичена ядучими мінералами вода, омиваючи чавунні унітази в перегородках, душив сморід сірководню. Печеру в підошві гори, де якийсь винахідник влаштував туалети, вимощено червоною цеглою. Вона пластинами щербилась й осипалась на цементну долівку. Тут давно не прибирали, може, ще з часів праведного Ноя. Принаймні монастирська смиренність у мряці випарів сусідила із парадоксальною фатальністю пекла. Якийсь вигадник умудрився написати шміром над входом ім'я Родислав. Завойовником він не міг бути. Турист чи безнадійний заброда. Були тут і двері, але вони давно вгрузли в землю на добру третину й від знегод перекособочилися цифрою "8" чи математичним знаком інтеграла... Одне слово, тут витала та сама історична дивина, що й біля щоглистих веж під без-стріхими дашками з погорілих дощок.

Коли ми вибралися нагору, за рогом божниці почулися кроки. Лунали довго, набагато довше, ніж треба, щоб обійти нужник. Та ось показався Фріц. Він ніс через шию забитого баранця. Опустив біля входу, вернувся, через кілька хвилин з'явився ще з одним баранчиком. Влаштує хрестини. Бенкет в часі чуми...

Отак, поетапно, він добирається з самого хутора. Я жестом велю Назарієві підніматися на галерею, мовляв, це його справа, ми його не бачили. Треба бути неможливим одчайдухом, щоб вибиратися в дорогу в отаку хурдечу. Кращого забійника оленів на ненецьких річкових

переходах табірні наглядачі не знайдуть. З другим полоненим німцем, Ернстом Кайзером, не сміє перекинутися словом, хоч і завоював у мене деяке право на поблажку, а я не заперечую, що поводиться запанібрата.

— Ти якось причетний до боксу? — запитав Назарій, коли ми знову вляглися на підстилку з протухлої соломи, звідки видно було всю обвішану дерев'яними розп'яттями галерею.

— З чого ти взяв?

— По-перше, таких високих хлопців у розвідку беруть за певні особисті якості. По-друге, специфічні шрами у надбрів'ях і характерний стиск вуст та погляд.

— Бував у чемпіонах, звали духовиком...

— За кордон не відпускали?

— Республіканська, потім союзна кваліфікація. Тридцять нокаутів.

— Кулаком бика звалиш?

— Коня — можу.

— Тому тебе в конвоїри записали. Можеш тримати дисципліну. Я в душі регочу, коли ти стріляєш понад наші голови.

— Я загалом ліберал і демократ. Мені доручають мій же трофей. Це не вперше. Дисципліну тримаю, бо інакше не можна. Одного разу за поблагу мало не поплатився життям.

— Цього разу, мабуть, востаннє.

— Чому?

— Війна далі травня не затягнеться.

— Чому? Німці не здадуть Берліна.

— Ще й як здадуть! З американців вояки нікудишні.

Це витязі екранів. Вони розбомблять військові промисли й міста, Гітлер накладе на себе руки, недобитки й есесівці піднімуть білі прапори, а Німеччина стане найбільш миротворчим осередком Європи.

— Ти думаєш, що Адольф здатний на самовбивство?

— Допоможуть.

— Адже Павлюс не пустив собі кулю в скроню?

— Павлюс, як і Наполеон, полководець. За покликанням. Але Наполеон покинув армію, а Павлюс умів воювати, проте зумів з гідністю скласти зброю, щоби врятувати від загибелі Сталінградську офензиву. А Гітлер/.. Видатний авантюрник.

— Коротко кажучи, єврейтор.

— Так, так, не смійся, єфрейтор. Як Ленін і Сталін— семінаристи-недоуки. Це не особистості, а фетиш двох звивин. Ходячі ідоли від непослабного А до безкінцевого Я.

— Але ж Ленін?

— Семінарист!.. Ідеологія штучна — це релігія, змо-дельована з легковірів. Нокаут у другому раунді. Ями і капкани. Мурашник мислить

тільки як функціональна сукупність, тобто нам здається, що мурашник мислить. Він самодостатній для існування: як штучний організм — відповідно до пропозицій природи.

— Ти — закінчений цинік-ортодокс. Навчивши каліграфії, характери школярів не підрівняєш під лінійку.

— Коли ти певен, що я цинік...— він говорив так, як я міг би побалакати сам з собою. Роздратовано перевів я розмову на інше.

— Як вас розбили?

— Нашу дивізію? Про це важко згадувати. — Назарій вперше по-людськи непідробно зітхнув.

Таке "осягнення" в мене тюрми, комплексних казематів з лункими коридорами, століттями не білені стелі, відполіровані до чорноти залізні загорожі... Ну й таке інше, що в сукупності називається тюрмою. Де, як меблі з душами і стогоном, перебувають в'язні і наглядачі, де лунають кроки... Щось схоже може статися зі мною тепер. Поруч зі мною влігся чужий сон, стиснулося равликом чуже життя. По суті, це чужий син. Про свою жінку я не хотів так говорити чи допускати в гадці. Я вважав-оцінював, сприймав мою Валю в ліжку як не-мій-сон. Воно собі хропіло поряд; коли його напівбудили фізіологічні потреби, воно йшло до вбиральні або ми займалися любов'ю, і не-мій-сон вкладався в пір'яні бебехи й кудись поринав, зовсім мене не покидаючи. Про Назарія я повинен сказати — біля мене "чужий сон". Я то сприймаю його, то не сприймаю, то ловлю тільки слід, то схоплюю хвоста, то він являється перед мною задекорованою сценою, і я то сходжу з дива, що це справжнісінька реальність або реальна справжність.

Я повертаюся спиною до есесівця, бо не хочу до нього звикати ні як до невідомого сну, ні як до невеселої яви. Він мені абсолютно непотрібний, це тимчасова жива декорація зруйнованої історії, де мені

випадково судилося знайти тимчасовий прихисток, і про це свідчать ріка, заметіль і холод.

Ні, я не звикну й не прив'яжуся ні до замку-божниці, ні до Назарія і полонених, яких під розписку здам до чортової матері на подорож до Сибіру, а сам вернуся на фронт, у свою дивізію, до майора Останка, дурнуватого хохла, який любить тільки випити, поїсти і розповідати, що доводилося покомандувати і батальйоном, і полком, і бригадою ще у званні старшини. Він як ото почне живописати Новоросійськ, та малу землю, та зустрічі з видатним, та "єдиноличні" подвиги — не одірвешся. Хапає за рукав — і мусиш послухати, повтирати бризків з його паскудного рота і нанюхати смороду махорки й гашеного вапна... Чортзна-що за запах!!!

Мовби відчуваючи, що я думаю про нього, есесівець теж повертається до мене плечима. Я відсуваюся до самої стіни і вдихаю її холодну свіжість. Без будь-якого зв'язку з попередніми думками кілька разів повторюю собі, що моя затримка вимушена, в таку погоду нікуди не доберешся. Ще мелькає думка: як там моя Валя? Звісно, десь на посиденьках. Що їй робити? Ми бездітні, вона мишеня, як усі жінки... Більш ні про що не хочеться думати. Слухаю, як завиває вітер у піддашші і сипле по вікнах крижаною крупою. Полонені один за одним чимчикують "до вітру", але я вдаю, що сплю: не вистачало виводити під автоматом, нікуди не дінуться. Півгодини отакої ки-рині — і готове запалення легенів. Втеча — це самовбивство. Вони це повинні розуміти. Навіть уявити собі, що ти в дорозі, — те, що писати до забутої бабусі листа.

* * *

— Ти так і не розповів мені, як вас розгромили під Бродами. Я не побачив картини. Призивався взводом, ротою, танковим чи пішим батальйоном, заглиблювався в порожній німецький тил до готових віддатися молодиць, наимерзенніше в цьому ділі, коли заголює литку підстаркувата вусата валашка або жовтороте, з несформованими грудьми дівчатко-підліток... А як розгромили двохсотти-сячну армію, не

уявляю, не вмію цього назвати. Які лещата потрібні, щоб затиснути до смерті отаку озброєну до зубів орду!

— Ти мені з цими Бродами як надокучлива музична фраза у вусі, яка дзвенить з самого ранку. Може, пополудні? Прошу тебе: давай відкладемо. Ще буде нагода. Нема в мене зараз настрою, хоч убий.

— За те, що втікаєш з-під Бродів, тебе не скарають, але чого ти вирішив згубитися в Семигородщині?

— Бо тут Інтернаціонал, простіше загубитися. Потім... Тут комунгосп комуняки не вчинять. Не зуміють. Далі. Звідси легше вибратися в глиб Європи, а відтак — до Америки. Як бачиш, у всіх відношеннях виграшно. Відійде Трансільванія до Угорщини, Румунії чи Італії — однаково цей край залишиться міжнародною оселею, таким собі незалежним європейським Вавилоном.

— Усі ці полонені з цих підвішених платформ? — обмірковано байдуже цікавлюся я. А питаю, щоб це краще собі усвідомити, утрамбувати в свідомості як певний закон.

— Усі, — якось зосереджено, мовби прислухаючись до свого голосу, відказує Назарій.

— М-да, — казав Бегус. — Уявляю, як їм "легко" розлучатися із міражем батьківщини, розлучатися із рідною стороною.

— Тому вони й не подалися за німцями! Хоч усі й добровольці. Ти правильно вчинив, розділивши землячків та наказавши їм розмовляти мовою завойовника. Вони бояться дивитися в очі, щоб не видати дбайливо сховану формулу порятунку, а чужою мовою не складуть угоди. Ти все добре продумав. Ніхто з них не хотів би покидати ешелони оцього запілля, але кожен має свою лінію оборони, якій загрожуєш ти один. Ти важиш життям між нами. Поводься ще різкіше, як робив би німець на

твоєму місці, інакше вони спробують домовитися і вчинять над тобою розправу.

— їм потрібен лідер. Вони його не мають.

— Але мають спільного ворога. Подумай про себе. Мені так само не довіряй. Ти — моя жорстока недоля, яка ще вся попереду. Краще вбий мене, ніж провадити на муки.

Війна зробила нас непримиренними супротивниками, і ніщо нас не об'єднає, не примирить. Ми ровесники, однак народилися від різних систем, до того ж за віком одна з них — мати, друга — донька. Отже, ми не ровесники за відліком того, що нас породило. Це — непоправна ситуація... Отакі наші справи, пане-товаришу.

— За що я вас усіх повинен убивати? — промимрили мої вуста.

Назарій мене почув. Він стиха, мовби жаліючи не себе, а мене, промовив:

— Адже ти нас конвоюєш на смерть.

Фріц запросив нас униз на хрестини. Коли ми вийшли на терасу, Назарій узяв мене під лікоть, гукнув крізь бурю:

— Ти мусиш вийти з ролі конвоїра і усвідомити, що ти самостійна політична одиниця, як годиться розвідникові.

VI

Сердега Фріц розкуркулив туристські будиночки і склав з дверей між колонами довгого королівського стола, з дощок настелив лави, з'явилися і череп'яні тарілки, виделки, келихи, навіть сільнички. ГГянив запах

кріп'яної юшки з квасолею і засмаченої часником печені, ще парували кукурудзяні коржі, молочним полиском відливали сулії з кукурудзяною бражкою, розставили пляшки з самогоном. Господиня не виходила, ще почувалася нездоровою. Зате із хутора прибули старший брат Ернест, троє їхніх знайомих, усі німці. Без зброї, але цього добра було до біса і в гаражах, і навіть у туристських халупах. Ернест Дорфман володів маєтком на хуторах. Фріц усе вмів, а господарював виключно в мастку колишнього монастиря в каньйоні. В пору сезонних робіт допомагав братові на тракторці, який тепер іржавів у гаражі. З військового на незнайомцях були тільки шнуровані черевики, але хлопці муштровані, міцно збиті, як дуби. Вони вже причастилися й голосно, не звертаючи на нас уваги, перемовлялися і реготали, беручи на кпини Фріца за його невчасне батьківство. Слово полслову з'ясувалося, що Фріц часто навідувався в каньйон. Його шеф у 41-му відбирав черво-ноармійців до узбецького корпусу в Дежі, полковник згорів у танку за висоткою, де я полонив своїх дванадцятьох "апостолів".

Між цими людьми я не мав спільника, а все це було схоже на пастку: німкеня спеціально народила доньку, спеціально влаштували хрестини, покликали ще чотирьох ох німчаків, Фріц навхрест, по шмайсеру, перев'язав мої груди квітчастим рушником і всадовив край столу як підсудного. Ніхто з присутніх не зупинив на мені ока, і всі тримали руки під столом, готові з-під кафтанів дістати шмайсершстолі. Такого становища не придумав жоден екран. Я не знав, як триматися, куди дітися з обличчям і напівстерплими руками, мене охопило якесь внутрішнє ридання.

— Сьогодні особливий день... — підняв келиха Фріц Дорфман і решту фрази проковтнув, губи в нього затремтіли.

— За Христину, — і собі встав його брат. Ми один за одним звелися й повторили:

— За Христину!

— За щасливих батька й матір! — додав Ернест. Голосно зітхнули. Фріц жестом запросив нас до вань-

кирика. Він був заквітчаний, як бабусина капличка. Від пістряви паперових квітів у мене замерехтіло в очах. Ми з Назарієм лишилися біля входу, і я попросив есесівця полегшити вузол рушника на плечах, тоді зняв з себе шмайсера, створчика притулив біля свого автомата, який так і сиротів біля одвірка в залі божниці. Назарій забубонів відповідно до оказії. Мелькнула думка: "Не дитину — хрестимо зброю".

Коли вернулися до столу й озирнулися на автомати під стіною, обличчями пробігла тінь забобонного подиву. Сцена була вражаюча. Усі швидко вхопилися за келихи і вицідили до дна.

їли весело і діловито, проте мовчки, наче німі дикуни. Раптом мені стало смішно від того, що всіх їх, у тому числі новонароджену Христину з матір'ю, можу вважати своїми полоненими, всіх — полоненими! Як у ситуації "не-мій-сон", коли соромно сказати "Я тебе люблю'. Халепа, яку на здоровий глузд не поясниш. В тилах обох імперій не повірить ні ідіот, ні мудрець. Тим паче гестапівець чи не менш тупий особист. Тут немає ні космосу, ні хаосу, ні астрономії добра. Є тільки небезпека, лише зло.

Гарматно — побачив, що ворухнулась мармурово нерухома Фріцова мама. Тільки я так подумав, шмайсер ковзнув по автомату і дві смертоносні забавки грімко клацнули об підлогу. Якась магічна сила пронизала моє тіло, всі злякано дивилися на повержену під стіною зброю, і з уквітчаного до пологів ванькирика озвалась породілля, а Фріц, мов чекаючи цього, поквапливо зашкандибав до неї, понуро бурмочучи:

— Землетрус чи грім?

— Тут завжди чорти товчуться, — криво осміхнувся Ернест Дорфман. — А може, добрий знак?.. Якась містика.

Біля мого серця (не знаю, що відчули інші) від його припущення потепліло, аж стало блапсно...

"Як сон у Бога,— подумав я словами пророка.— Неначе в Бога я більше не привид. Я сам себе знайшов".

Але того ніхто, крім неба, не міг знати. Для полонених, для клану Дорфманів, для поляків, чехів, сербів і... верств, дебрищ та каньйонів я ще за щось не розписався вголос, щоб довідалися і знали, що я не дивак і не привид, не наївний державний візантієць чи анархіст-диси-дент, не стратник і не самопровидець.

Головне — ніхто не міг здогадатися, яку мотивацію, кого я, зрештою, в собі потоптав і віднайшов, якого дістався початку чи реального кінця. Бо тільки згодом підрахував, що у цій війні реально використано тільки десять мільйонів мегатонн вибухівки. Це явно замало як на такий і величний і глобальний експеримент.

Ми з Фріцом відпровадили гостей з хутора аж до завалу на повороті річки. Я йшов зі шмайсером навхрест, але цього немовби не бачили гості. Ернест з Фріцом ступали поважно попереду, я тримався трохи збоку. Ми ніби грали якийсь недоречний у драмі акт, але грали, бо за це нам платили, як мандрівним лицедіям, з цього множили.

З-за косогору виразно виднівся наш скит. Його можна було обстрілювати з двох боків: зі сходу і заходу, викотивши гармати на прямий приціл. Зате як гарно уявилися руїни колишнього замку, потім фортеці-монастиря, а тепер ефективнішого й архіснолучення будівель і прибуді-вель на гіпотенузі трансільванського скиту, що впадав у біснуватий стокогін Сомешу. Мабуть, він мальовничо виписувався на схід і на захід сонця, влітку вкритий могутнім куполом чистокровного білого винограду, а взимку мовби помережаний лініями дивовижної мозаїки в доісторичних барвах неба і землі.

Схимня, як притулок правди та історії, не підносилася над вузькою долиною каньйону, а причаїлася в підошві скиту з щоглою, немовби мечем справедливості, нікому не погрожуючи, а лиш фіксуючи своєю поставою самооборонну якість землі і власну самодостатність. В контурах не було й натяку на зазіхання, завойовницький пося-гальнии акорд. Я цей силует на тлі фізіологічного перетину земної кори боявся аналізувати, бо це було б святотатством проти самого символу всесвіту, і не здивувався, що, повернувшись до схимні обличчями, мужі з хутора перехрестились з похиленими чолами і через завали, що сталися напередодні, впевнено рушили на зиґзаґи гірського узвозу, мовби їх зовсім не було, взагалі не було в природі і в житті відомих і незареєстрованих катастроф, а вони покликані йти.

Я збагнув, що тут ніколи не приживусь. Тут я — зайда. А зайди лише шкодять. Навіть будучи академіками.

Ще я думаю собі, що схимня в оцих апокаліпсичних утвореннях планети — ніби витвір проби на совість. Знову — незалежне від людини твориво, знову експеримент, але—на віки. Вікотривале випробування. В математиці—це дріб одиниці на нуль. Чи множники — одиниця — на нуль. Те саме — безконечність і нуль. А завтра прийдуть покоління, які не будуть читати щоденників, бо не повірять, що так було, і не віритимуть, що так є. О, ці відродження і оновлення! І конфіскації тимчасовим невжитком. Нові берізки, які встануть на завалах Мармироської гряди, не спом'януть ні обвалу, ні своїх предків, проте, з іншого боку, вічність — це пам'ять, а мурашник — тільки функціональне утворення бозособих створінь, здатних нести сповідинність і реалію існування в державному послуху.

* * *

Заносить мене кудись в абстрактні світосфери. Бо таки дивно. Мене полонені не вбили, хоч це було на півнігтя просто. Я не здурів і не перестріляв їх з підозріння, що вони змовились, особливо — німецький клан. їм від мене нічого не треба, а в мене — супровідна, мені треба

довести їх на збірний до Сату-Маре. Я уявляю, що з ними буде, але я цього не буду бачити. Мені за списком треба їх здати. Кому? А цих я не уявляю зовсім. Тільки розумію, що я їх здаю як ворогів. Розумію, що вони вороги, і мушу, відповідно, залишатися собою. Навіть у питаннях вічності.

Проблеми... Борюся з вічністю. Конвоїр. Усі пророцтва проти мене. Зі вступом наших військ на чужу територію філософія війни міняється, хоч закони для розвідки і далі непорушні. Майор Остапенко силкувався дещо поправити (якщо не вперед, то хоч убік"), але слов'янин — істота консервативна, а українець — поготів. Його спроби викликали регіт, зрештою, він так сам почав з себе сміятися. Ми, нерівнозобов'язані" невідомі солдати, які до цього долали мінні поля, посилали в тил розвідгрупи, брали арсенали, неприступні оборонні споруди і завжди для когось стратегічно важливі безіменні висотки. Нова філософія війни полягала в тому, що ми намагалися йти проривами, лишаючи за собою величезні резервації без "зачистки". В нашому тилу, в так званих котлах, на розклинених територіях борсалися цілі дивізії й угруповання нацистів, німці літаками, де були аеродроми чи відповідні злітні поля, вивозили офіцерський склад, рядового покидали на поталу долі: піднімай на жердці білу онучу або падай під кулями. В наших тилах бродили тисячі напівбожевільних вояків, часто зовсім без зброї, їх відловлювали, як зайців, зганяли на збірні пункти і ешелонами відправляли на зруйновані виробництва або на сибірські промисли. Вони масово гинули від недоїдання, хвороб і морозів, проте обліковували в задротованих таборах для військовополонених за принципом один-два-три — багато.

Кинджальними ударами наші фронти розсікли Європу на десять язиків без переднього краю. Гітлер стягував сили до околиці Берліна, Німеччина опинилася перед капітуляцією. Але це не означало, що перестала литися кров.

Все це ми обмірковували з Назарієм, як заправські стратеги, не соромлячись мудрованої термінології фронтових зведень Інформбюро, и не помічали власного жалюгідного становища між перехресними вогнями неосудних сил. Обоє ми були вихідцями з анти мілітарної нації і лише на

словах виказували сяку-таку войовничість, в кожному разі я більше покладався на треновані для рингу кулаки, ніж на автомат, а Назарій взагалі лишався романтиком визволення, тобто лише рекрутом недосяжної мети, вічної ідеї — і своєї, і своїх предків. В цьому я остаточно переконався під час його розповіді про загибель Галицької стрілецької дивізії під Бродами.

Втомлені війною німецькі офіцери-інструктори ставилися до нас геть зневажливо, як до всього ненімецького. Добровольці знемагали від жорстокого військового режиму. Дивізію стали членувати на поліційні полки для Європи, тим самим компрометуючи головні цілі українського війська, яке не мріяло воювати проти французів у Піренеях чи італійських повстанців на Апеннінах.

— Мій курінь патрулював львівський тракт зі Станіслава. Можеш собі уявити, що до гостинця з Клуж-Напоки до Сату-Маре через Деж йому так само далеко, як нашій скинії до замків Констанци чи палаців Венеції. Колись елітні німецькі війська були вщент пошарпані і деморалізовані, не допомогли їм тримати оборону проти більшовиків танкові підрозділи з Франції, Гітлер затикав Східний фронт новосформованими дивізіями з необстріляних юнаків і напівкалік із запасу. Тим не менше Броди, де в резерві базувалися галицькі стрільці, досить швидко перетворили на укріплену фортецю, напхану корпусною артилерією. Та з'єднання Першого Українського фронту під командуванням маршала Конєва блискавичним ударом оточили тут вісім німецьких дивізій, захопили в полон штаб тринадцятого армійського корпусу й п'ятнадцять тисяч бійців, більше тридцяти тисяч наклали головою. Ще через кілька днів Конєв відсік і знищив п'ять німецьких дивізій на оборонній лінії "Принц Євген". Одне слово, це був повний провал, війська Гітлера відсікли від карпатських переходів, порятунку не було в жоден бік. В околицях Бродів, під Мар яновою горою, поклали голови і галицькі смільчики. Одиницям вдалося пробитися з оточення в Карпати. Нас приписали до мадярських, румунських, словенських полків, та ви нас доганяєте понині.

— Неймовірно,— сказав я не без подиву.— Схоже, в Україні Гітлерові ні крапельки не таланило під час відступу. Він відкочувався, незмінно контратакуючи, і зазнав ще жорстокіших втрат.

— Між іншим, це правда. Нацисти без боїв не відступали. Але ти повинен зважити на те, що на одного фашиста гинуло шість червоноармійців. Скільки тоді втратили більшовики!

Мене боляче вразила ця сумна статистика, і я в'їдливо процідив:

— Оце веду вас, дванадцятьох...

— Ти — це інше. По-перше, ти фюзілер...

— Що це означає?

— Ти — розвідка. Силовик.

— А по-друге? — допитувався я.

— По-друге, ми давно не вояки.— Назарій загадково всміхнувся. — Нам не кортить умирати за цапову душу.

— У Галичині Третій райх погубив найкращі сили.

— Тактичні.

— Але й перемога Конєва за природою чисто тактична, якщо врахувати втрати живою силою.

— Так. Він розрізав глибоко ешелоновану оборону німців трьома вістрями: Овруч — Ковель—Люблін, Київ—

Рівне — Львів і Вінниця — Тернопіль — Золочів. Німці протиставили цим вістрям по повнокомплектному на-півмоторизованому корпусу, однак, як бачиш, навіть їхні стокілометрові укріплені смути ударів Конєва не витримали, а війська Першого Українського усім фронтом, з боями за п'ять діб заглибилися в німецьку оборону на двісті кілометрів. Я був офіцером з особливих доручень при штабі 13-го корпусу, тому все те знаю достеменно. Коли штаб оточили, мені вдалося втекти на мотоциклі. Якщо людське життя — лише прогулянка, то я мав виняткову нагоду.

Із документами штабіста я попогасав німецькими тилами і знаєш у чому пересвідчився? В тому, що коли западає в паніку один німак, дає крен весь організм нації. Зовні це висока дисципліна, без якої армія неможлива, мобільність, взаємопідтримка, злагодженість, відданість і таке інше, що вони називають словом "порядок", але вийми одне коліщатко — і годинник мертвий. Оце вони з-під Москви і Сталінграда стали відступати. Це все! Вони вже не втримаються на жодному рубежі і, пом'янеш мене, ганебним чином здадуть рейхстаг. Безтямно-сліпий російський паровоз годі зрушити з місця, а відтак годі зупинити, щодо німецького — легко завести, а ще легше позбавити руху.

— А як ти оцінюєш українця? — весело перервав я Назарія.

— Українця?.. Нам треба усвідомити, щось десь маємо велику силу. Наприклад, Січ — на Хортиці, залізну гвардію в лісах, багатство в Сибіру і в Канаді... Щось маємо позаочі, аби носити образ у надрах підсвідомості, тоді готові на рішучий героїзм, жертви і перемоги. І це ж не лише у військовому плані. Коли відмирає образ-сим-вол, розвалюється нація. Катерина, суча дочка, суча німкеня, чудово розуміла, що варто зруйнувати Січ — і про Україну можна мати спокій. До речі, це прекрасно бачив Гітлер, кажучи, що українців і татар не слід допускати до зброї. Гіммлер не доповів йому про існування стрілецької дивізії "Галичина". О, як він скаженів, коли дізнався! Але стоп! Ти мене збив на болюче "українство", і я вже забув, про що хотів розповісти.

— Про те, як з документами офіцера з особливих доручень гасав у німецьких тилах.

— Оце й ти опинився в подібній ролі. Та ще й кумедний драмгурток водиш під дулом автомата. Адже ти в німецькому тилу, де правлять бал божевільні полковийки, і ти їх безжально вбиваєш, аби не вбили самі ж німці. Ти тут у ролі особиста-смерша...

— Виплюнь, — чогось навіть сердито мовив я.

— Ну ось: аж пре з тебе!

— Тоді пробач. Збоку себе не видно.

— Атож. Є такі звірята, що крутять очима, як локаторами.

— Нам це не дано. І не згадуй мені того божевільного полковника. Розстрілювати причинних — це справді все, що залишилося справжнім українцям.

* * *

На світанку внизу зчинилася якась метушня. Ми з Назарієм допізна забалакалися і міцно спали, коли перед входом до схимні зірвалася граната, почувся галас, дико заверещала глухоніма й пролунало кілька пострілів, відтак вибух потряс стіни божниці, лемент біля колодязя, якісь поганці стали методично обстрілювати наш прихисток. Я запалив у кутку свічник і поспіхом став роздавати полоненим карабіни, патрони і гранати. В небі спалахували гранати. Апостоли без команди поприсідали під обмур-ком тераси. Уже сіріло. До нас приповз, весь у крові, Фріц Дорфман. Він кивнув мені головою, побачивши, що роздаю зброю.

— Оглянь і перев'яжи, — звелів я есесівцю.

Назарій заволік Фріца до галереї і став добувати з наплічника похідну аптечку. Фріц тикав вказівним пальцем донизу, тоді затряс у повітрі стиснутим п'ястуком. Сумніву не було: якась бродяча банда, мародери, треба битися. Біля криниці лементували поранені, із саду по божниці вели вогонь короткими автоматними чергами. З тераси видно було лише рухливі тіні, й не розібрати, в якій уніформі. Я скомандував озватися залпом. Трасуючі кулі рвалися в гілляччі яблунь. Другий залп, третій — і автомати стихли. Один з поляків метнув у поранених кілька гранат. Страшенний вибух потряс навислі скелі, покотився оглушливим реготом уздовж каньйону, відбившись від скель, покотив Сомеш назад до божниці вгору проти течії ріки. Зойк біля криниці ущух, почулося гупання кованого армійського взуття, ми з карабінами напереваги стали сходити вниз.

Солдатів біля криниці порвало на шматки. Це були німці. Двері до божниці були рознесені вибухом гранати.

Лежала долі, розпластавши руки, з роззявленим, чорним од крові ротом глухоніма. Горіли каміни. Фріц підірвав добрий десяток нападників, і його самого, видно, прра-нило цим же вибухом. Що ж, він захищав сім'ю. Його перелякана дружина з немовлям на руках стояли в кутку перед розп'яттям, гримаючи між змертвілими пальцями образок Богоматері з Ісусом. Вона мене впізнала. Губи затремтіли. Вона безпорадно знизала плечима й самими очима запитала, чи живий її чоловік. Я жестом показав, що все обійшлося, щоб ішла до ліжка. Вона опустилася на краєчку і машинально видобула для немовляти повні білосніжні груди. Дівчинка запхинькала і вхопилася губками за сосок.

Надворі знову пролунали постріли. Я вийшов до криниці. Апостоли, пострілюючи в повітря, цепом заглиблювалися в сад. Я був певен, що вернуться всі до одного. Шкода тільки Фріца. Але чого шкода? Він залишиться тут, між своїми. Тільки б вижив. Я ступив до відчиненого гаража з тракторцем, побачив у кутку акуратно складені лопати. Треба закопати оте страхітливе криваве м'ясиво. Треба зібрати документи, підібрати зброю. До мене прямував Назарій.

— Буде жити, — сказав. — А ми перед тим говорили... Ніби наврочили.

— Сейсмічність. Притягальна енергія. На війні треба говорити про дім, про дівчат, про весну...

— О ні! — заперечив Назарій.— Спогади — це передчуття смерті. Я це бачив на власні очі. І не раз. Тільки-но заїкнеться — і нема. Навіть сліпа куля приблукається. Нізвідкіля! У погибелі свої закони... Що робимо далі? Сидимо тут?

— А де ще?

Я чогось анітрохи не здивувався, що він вважає мене за розпорядника. За старшого. Це на війні досить важливо. Крім того, у відступі для них нема надії. їхнє життя залежало від мене. За законом війни і смерті. Якщо моя теперішня толерантність стане рисою характеру, Спаситель і мене, можливо, не забуде. Одначе про всяк випадок я сказав:

— Не підемо, поки не вийде з коми Дорфман.

— Стара вмерла від осколків? — мовби сам до себе звернувся Назарій.

— Перед тим чулися постріли, — мовив я, і теж — ніби сам для себе.

— Так, її вбили німці. Тоді Фріц в нестямі рвонув гранату.

— Кинув з ванькирика, бо його добряче зачепило.

— А що йому залишилося робити! Мабуть, німці здогадалися, що дезертир.

— Не заздрю я вам, хлопці, — спробував я посміхнутися.

— А ми тобі не заздримо, — відрубав Назарій. — Налетять твої мародери — не будеш стріляти?

— Облиш. Не кукурікай.

— І це правда, besondere Nummer.

— "Особлива людино"?..

— Hіг diese Nummer füllt aus,— відказав я.

— Тут цей номер не проходить?! Принаймні ти несподіваний для всіх нас. Присягаюсь. Und am Platze sein. І це доречно.

— Дякую. Я вихований поза вашим поглядом. Мов козак на Січі.

— А що??!

— Треба негайно закопати трупи і прибрати зброю.

— Слушно. Зброю складемо в галереї?

— Звичайно. Фашистів закопаємо в березі, а тіло німої на цвинтарі.

— Якщо там не засіли німці.

— Нас Бог звів, щс;б їх викурити на сто вітрів. Онде апостоли вертаються. Австрійські манліхери їм до шмиги.

— Віддай їм шмайсери, це викличе довіру.

— І благословлю їх надією, як Христос розбійників.

— Це нам теж не завадить.

* * *

Ми ховали глухоніму на цвинтарі, між гробівцями невідомих отців-священиків, коли з-за вигину долини показалась група озброєних мужів, один, як виявилося Фріців брат Ернест, розмахував білим прапорцем на жерлі ручного кулемета.

— Нас відпустили, — лаконічно пояснив Ернест. З ним були вчорашні Фріцові гості. — Спершу мобілізували і озброїли, а після сутички з вами веліли "zurück", мовляв, великим загоном важко пробитися крізь більшовицькі засади і заслони.

— Просто важко повірити, — сказав я, звертаючись до Ернеста. І додав: — Брата покалічили осколки. Він без пам'яті.

— А це біда, — прицмокнув Ернест. — Я не зможу вас забезпечувати продуктами. Нас видали. Навіть здогадуюся хто. Полковник. Я це йому колись нагадаю, але жінку з дітьми боюся покидати. Він старшинує в околиці, небайдужий до моєї молодиці... Отже, мамуся відійшла...

— Допомогли. А де ви були, коли нас обстрілювали?

— Ховали голови від ваших куль. Вони багато втратили, напавши на Фріца. Тобто на вас.

— Де ж ви були? — суворо запитав я.

— Мені не дали слово мовити. Той сучий син, видно, доніс, що в каньйоні ховаються дезертири. Мені його спалити?

— За брата, за матір!.. — закричав я. — Судіть самі. Якщо вони застрелили стареньку, то не лишили б живими ні Фріцову дружину, ні немовля.

— Ми лишилися біля колодязя, — спокійно пояснював Ернест, не відреагувавши на мій тон. — Я думав, що Фріца не будуть чекати.

— А про нас подумали?

— Я мав надію, що Фріц як-небудь викрутиться. Коли Фріц пошпурив гранату...

— Ви заховалися в садку! Але вони спершу вбили вашу матір.

— Я вирішив, що стріляє Фріц. Ми готові були вдарити по банді з тилу.

— Все це дуже навпомацки, пане Дорфмане.

— Мені прикро. Повірте, що я був немовби під гіпнозом.

— Ми залишаємося з Фріцом,— сказав я твердо.— Ми витримаємо оборону перед батальйоном і загинемо з вашими родичами.

— Я про вас не полишу думки.

— Треба замінувати узвіз. Зробіть це сьогодні.

— Ми поставимо розтяжки з гранатами.

— Старосту ліквідуйте. Якщо вам дороге життя. Ернест мовчки кивнув.

Я подумав: "Нехай ні маки покуштують, що таке революція. Вони перші запропонували соціалізм. Ще наїстеся, гади-перегади".

* * *

Я не помітив, щоб полонені тріумфували, видворивши мародерів, чи хоча б замислились з приводу того, що сталось. Начебто вони виконали звичну роботу і лиш добряче зголодніли після деякого фізичного навантаження. Ми сиділи в галереї з казаном підігрітої баранини, ще лишилося трохи самогонки, тож випили за упокій Фріцової матері, інших не згадали, мовби з соромливості чи усвідомлення того, що з ними скнаро не поділимо харчі.

Попри все, настрій нас щось розхитувало зсередини, як відщеплену гілляку. Це не на добро. Щось на дні душі поскрипувало, аж звискувало... Передсмертним голосом глухонімої з підігненими ногами і навхрест відкинутими руками.

Я звелів хутірським мужам скласти зброю і став оглядати двері, їх уже не зібрати. Треба навісити двері з гаража, а зверху отвір забити дошками, утеплити все матами, щось вигадати замість висаджених дверей до ванькирика.

Все це я вже ніби колись бачив, усе — як повтори в односюжетній драмі наново відкритого і знову забутого сюжету.

— Беріться, хлопці, до роботи, — покликав я. — Вигорають каміни, закоченіє з холоду ще непрацездатна жінка з немовлям. Розшукайте цвяхи, інструменти, принесіть матеріалу з туристських будиночків. Хто піде туди — беріть автомати. До діла, панове.

Невдовзі турбота про спільний притулок нас збадьорила і розворушила жадобу існування. Мабуть, це пра-дикунський синдром, бо наша пам'ять зберігала обриси родинних домівок, а постукування

молотків і скигління ножівок нагадало про відчуття ліктя на велелюдній толоці, те відчуття, що скріплює особисто всіх, хто бере участь в праці з очевидним результатом.

До нас вернулася загублена майстерність. Залізні гаражні двері вселили впевненість, що ми в безпеці. Помили від крові долівку. Коли Назарій порізав пальця, апостоли обступили його з усіх боків і співчутливо поглядали, як другий німець, Петер Шмідт, промиває рану, обмотує пальця бинтом, зав'язує вузлика.

—Я вчився на фельдшера, — весело сповістив Шмідт.— Але не закінчив студії, бо забрали до війська. В армії я не хотів бути санітаром: багато крові і каліцтв.

Апостоли знічев'я стали перекидатися репліками, жартували і посміхалися. Важко було припустити, що ми щойно пережили час такого випробування, що ніхто не мав надії на порятунок. Я серед полонених став фундатором іншої лінії поведінки на війні, мене визнавали, дослухалися, тямливо виконували розпорядження. Це щось та важило, бо Фріц, як господар,обителі, майже не втручався в чинні справи команди. Йому болісно муляли осколки, рани гноїлися, його треба було відправляти в лазарет. Ми гуртом ухвалили відправити Дорфмана на тракт, тільки-но там розпочнеться рух війська, дарма хто, зодягнемо під фермера, в цивільне. Минулого не змінити. З Фріцових ран треба видобути осколки. А якщо донощика старосту не вб ють хутірські дезертири, я його розстріляю сам. Донощикам помилування не буде. Судний день без милосердя і спасу.

* * *

Стаємо то людьми, то мавпами — залежно від того, чи спокійно довкола, чи мимо проходять війська. Десь у ста-розамкових вежах два божевільних розігрують ролі: Гітлер свою, Сталін — усе нову, зі щедрого суперісторич-ного кінематографа, а статисти мільйонними числами

граються в цюцюбабки до скону і голих обкльованих воронням кісток на розверзлих полях війни. Самозакохані авантюристи червоними олівцями ділять планету на глобусах, а божевільні полковники, ховаючись у накатних і бетонових бліндажах, вершать смерть нікчемним, безправним солдатикам, які мають право лише на тужливе вовче виття з двох звуків "у-ра!". Стратеги палять мости, щоб зупинити відкат власних армій, а шмерци стріляють атаки в потилицю, щоб не сміли зупинитися перед вогневим валом, відстрілюють скороспілих героїв, закликаючи до помсти рядових. Залаковані мізки мудреців нездатні сприймати все нові назви явищ. Пропагандистські максими не зрівноважуються з міні-прожитковими рівнями, і тільки ратні братські могили сумірні з табірно-зеківсь-кими полігонами всесвітніх новобудов. Мені, вчителю колись, звільненому з посади за анекдот, колишньому тюремному електрику, який, поглядаючи на перенаселений казематний двір, відчуває спонуку вирізати автогеном замки в залізних брамах, наказали довести до збірного пункту дванадцять військовополонених, проте не подумали, що мені не скортить покидати забутий, занехаяний монастир в каньйоні Семигородщини, а перед тим — турецький чи рицарський замок, а ще перед тим скит-пече-ру якогось відлюдника, який вирішив жити наодинці з Богом, бо і колись, і завжди в світі не було правди і не було справедливості. Я, мабуть, з самого народження терплю скруту і наругу, я кудись рвався, стримів, у щось вірив, але тільки в цьому скелястому міжгір'ї мені захотілося мати клаптик берега, розплекати виноград, завести пару кіз і нікуди не рипатись — ні наринг, ні на люд Господній. Ось чому мені симпатичний Фріц Дорфман з його нехітгю до просторів і висот. Та його не можна не любити. Це покладистий, мудрий добрістю чоловік, який вірить лише собі і небесам, прекрасний сім'янин, трудяга і на всі ремесла фахівець. Його родима пляма через півчола і щоки та великий хрящуватий ніс і товсті губи над масивним підборіддям зовсім не псують його обличчя, а коли він усміхається — взагалі красень. Дружина теж не вродливиця, але від неї віє доброю енергією, а коли я побачив, як вона причепурила своє кубелечко перед пологами, мене охопило ніжне зворушення: це вроджена самочка, подумав я, це — мамуся від самої Богородиці.

* * *

Після того, як поранили Фріца Дорфмана і ми всією командою відправили його на хутір до Ернеста, після того, як хутірські дезертири кудись запроторили старшину, а трактом стали брести тільки по два, по три обшарпаних німецьких солдати з колись бойових угруповань, які потрапили в оточення після Яссько-Кишинівської операції, я почав пильніше придивлятися до полонених. Якщо я їх розгублю, мене чекає трибунал. Якщо їх лишиться тільки троє, я можу сказати, що решту розстріляв при спробі втечі. Якщо їх лишиться двоє, їх розстріляють. Якщо я залишуся один, розстріляють мене (без слідства і суду). Найкраще нікого не втрачати. Попрацюють на відновленні донецьких шахт, і з часом буде яка-небудь міжнародна угода про обмін військовополонених, тоді і поляки, і чехи, і німці, і серби, і румуни, і мадяри повернуться сюди на помістя, в свій затінковий Інтернаціонал, до садів і виноградників, жіночок, дітей і родинних каплиць-гробівців.

Мадяри мої — обоє худорляві, миршаві вусатики, причому вусики в них, як у Гітлера, теж нікудишні, з голими, немов хом'ячий хвостик, рубчиками посередині. Німець Петер Коган — рябий носач, як і Фріц Дорфман, такий же громіздкий, але до маломовності мовчазний, як могила, дивно синьоокий і кривоногий. Поляки — лицюваті, дебелі й задисті парубійки, яких достобіса в кожному селі; серби — делікатні міщани з турецькими смуглими обличчями і турецькою задумою в очах. Румуни — класичні чорночубі даки, дрібні лиця теж маскують вусиками, ходять розвальцем, як моряки, без упину смалять цибухи і, здається, люто ненавидять один одного. Чехи — спортивного складу молодці, чогось обидва із повними ротами золотих коронок на зубах. Мадяри — брати-близ-нюки, чорняві, струнко підтягнуті непосиди, схожі — в одне обличчя, в один посміх, один прижмур й ту ж саму манеру ходити та зозулясто споглядати світ. Хлоп'ята з купальських підглядок і сороміцьких вигаданок.

Замулений лесом Дорфманів зарінок ми потроху зорали і підживили курячим послідом. Тут ми посіяли клинець жита, решту лишили під

кукурудзу. Підрізали виноградну лозу. Розбили в дворі грядки і квітники, полагодили скляну оранжерею, почистили сад. Словом, комуна заробляла на прожиток і в Фріца, потім — у Ерне-ста, далі почали молодицям пиляти і колоти дрова. За борошно, молоко, повидло і цукор. Нарешті нам дісталася зі складом німецька кухня, полишена в багнюці край дороги якоюсь невдатною піхотою, і радіостанція, здатна приймати довколишні столиці: Бухарест, Будапешт, Варшаву, Прагу, Софію, Белград, Берлін, Париж і Рим з Ватиканом...

Ми отаборилися, хоч про це не мовилося ні слова. Ночами, коли в гаражі не пахкав шестисильний дизельок радіостанції і ми не слухали фронтових повідомлень, чутно було канонаду. Гори передавали гул каньйонами уздовж річок, неначе трембітами чи тірольськими флоярами. Здавалося, що бої ідуть зовсім недалеко, і літаки, навіть американські Б-25, навідувалися в будь-яку годину дня і ночі.

І ще одна суттєва деталь. Ми готові були відстояти зі зброєю в руках цю божницю, цей молитовний дім, цей наш пристанок. Знову ліпило снігом, вили завірюхи, проте все виразніше відчувалася весна. Радіостанції світу передавали, що Гітлер ось-ось капітулює, що союзники безкарно бомбардують Берлін.

Якось посеред дня в каньйон скотився мотоцикл з коляскою, й Ернест заніс до скинії брата Фріца, нашого Фріца, члена комуни. Він був без ніг і рук, проте весело жартував і посміхався, жінка його ридала, і скиглило з коляски жовтисте, як лисиця, немовля.

VII

Наближалася весна. Ми щоранку в гаражі лущили кукурудзяні качани і раділи, що немає серед нас господаря. Повернувшись з лазарету, Фріц геть змінився як людина. Став лютий, немилосердний, чортихався навіть до немовляти, нам погрожував, що зубами підірве десь нібито закладену міну. Я все частіше задумувався, що треба рушати в дорогу, бо Фріцові

ремства годі було витримати. Вночі до нас на галерею долинали його прокльони і погрози. Назарій зробив припущення, що йому під час операції передали наркотиків і в нього "поїхав дашок". Дружина ходила з перев'язаним чолом і безнастанно благала, щоб ми його вгомонили горілкою або відвезли до спецпритул-ку. Я ніколи не сподівався, що німці в родинних конфліктах настільки конструктивні і безжалісно нсвибачливі. "Тельбух з лайном", назвав брата Ернест, коли ми розповіли йому про терор, який нам влаштував його брат. Ми мусили його носити з собою, куди не йшли, мов китайського імператора, і затикали рота, щоб не верещав на весь каньйон, як недорізаний осел, бо те рикання насправді було чутно аж до хутора, куди не сягало гурчання тракторця. Крім того, він весь час відчував голод, скільки не напихай картоплею та кукурудзяною лемішкою. Лантух озлоби, та и годі. Здається, такої чинної функціональної мерзоти війна досі не могла створити. "Його треба вбити, як шкідливу блоху", — обурливо твердив Ернест, почувши цього страхітливого Риббентропа, коли той розпатякався на пхенькання немовлятка. "І я це вчиню, — заявив Дорфман-старший. — Але коли ви звідси заберетеся". Виходило, що ми і винні у всьому: що німаки вбили його матір, що йому відрізалируки и ноги, що в нього зіпсувався характер чи взагалі зійшов з розуму.

— А чого ж така люта ця сарделя? — незмінно спокійним голосом бубонів-повторював другий німець з драндрупи, статечний Петер Коган. — Та, навпаки, йому тре-а уповати на людське милосердя. Йому ж тільки сидіти на параші, більше він ні на що не годиться...

Якось я підстеріг, що Петер забагато затримується у ванькирику. Я погрозив йому кулаком, але вони не перестали обнюшкуватися з Фріцовою дружиною. Виглядало це настільки підло, що полонені стали позаочі в'їдати й на господиню. Конфлікт починав розкочуватися на вибоїнах, як перше шумерське колесо, бо й "кобіта", як називали Фріцову жінку, зачиняла на замок льох з картоплею, переховала до ванькирика частину наших припасів: сало, цукор, борошно. Випереджаючи змову, я пригрозив Петеру вироком комуни... Словом, ставало нам паршиво.

Лише з отаких дрібниць можна було прогнозувати, що війна в Європі падінням Берліна не завершиться. Почнеться нікчемний переділ земель і націй, будуть мурувати роздільні стіни між сусідами і братами, смертельно зіткнуться ідеології, наступатиме скеля на скелю, гора на гору і материк на материк. Оце криваве зіткнення — лише квіточка, буде й плід. Ненависть розірве людську цивілізацію, і, може, це переддень Нового Пришестя. Якщо планету охоплять деформації і катастрофи, будуть падати режими, диктатури, імперії і... розваляться родини, спільноти, сполучені штати і королівства — почнуться обвали свідомості і перемикання традицій до псевдотра-дицій, — запанує суржик існування заради насолоди, настане...

Але годі, я не панікер, просто попереду нічого доброго не бачу.

* * *

Обв'язавшись гранатами і тільки з вальтером за поясом, простую на хутір до Ернеста, щоб домовитися про подальшу долю його брата і братової з немовлям. Уже на тракті зустрівся з трьома балбесами в уніформі гестапівців. Вони мене зміряли з ніг до голови, а коли розминулися, через секунду покликали румунською (мабуть, прийняли мене за місцевого фермера):

— Що несеш у рюкзаку?

— Пустоту, — озвався я і усміхнувся.

— Знімай.

Вони не мали при собі зброї і позривали офіцерські погони (швидше для поселенців). Віку мого чи трохи старші за мене, виправка офіцерська, пещені обличчя, чистенькі комірці, складені мапи за широкими вилогами рукавів. Пихато самовпевнені, наглі, по-солдатськи жорстокі.

— Знімай.

— Чого треба?

Професійний удар у скроню повалив мене в пилюку. Ну, братчики!.. Я розігнувся блискавкою. Один дістав під бех, другий у голову, третій в обличчя. На землі добавив їм по копняку в живіт. Прийоми не розвідницькі, не боксерські. Просто влучні кулаки у вразливі місця.

— Auf Leben und Tod? — запитав я окривавленого фашиста, нагнувшись над його головою.

Видобув з-під поли револьвер.

— Nein! Nein! — залементував гестапівець.

Відійшовши кроків на десять, я відчув, що дурію. Вирвав кільце, запустив гранатою. Вона зірвалась, не долетівши до землі.

— Ну що ж! — сказав я, трохи оглушений вибухом.

Дивно, що мене не зачепив жоден осколок, бо я чомусь не встиг лягти і закрити голову руками, як це приписувала інструкція для новобранців.

— На життя чи смерть, то на життя чи смерть, — змолов про себе якусь нісенітницю. — Якщо минула вас смерть, то живіть. — Впоміж із гулом чув лемент "Nein!". — Ні то ні — додав за тою ж дуркуватою формулою. — Війна то війна... Але я полоненими ситий по горло.

їх було троє, і за законом я мусив би одвести їх на збірний пункт. Але чи троє? Той, якого я вмастив по голові, здається, не дихав. Під кулаком

моїм проломився черепок. Нехай не лізе, це він, підлий, огрів мене межи очі й заходився здирати наплічник.

У моїй душі творилося щось несусвітенне. Своєї біди я більше не вмів передчувати. Хіба не було несусвітніс-тю, що я полишив без нагляду полонених, за яких відповідав перед Смершем, що вершив суд, що подався на хутір без шмайсера, адже гестапівці не посміли б мене бити серед пустелі; турбуватися за якогось безрукого і безногого параноїка, а вбивати трьох здорових чолов'яг, які з часом змінили б свої погляди на парадокси довколишньої дійсності і стали б корисними людству людьми? А чому вірити Ернестові? Він більше симпатизує дезертирам, ніж якомусь живолупові з Харківщини, живоглотові з Чернігівщини, головорізові з Донбасу чи Одеси, який поневолює його землю, прийшов непрохано до хати й не хоче вийти. Відмовляється вийти.

Отож-то: з мене пробивається щось людське, а перетворюється в звіряче, допотопно дикунське. Я, отже, навіть не одиниця,— потвердили б вожді народів і слухняних мас.

Ернест мешкає в чепурному котеджику над потічком, який теж зветься Сомешем, і якимись звивинами та гротами в тілі плато сполучається з Сомешем-великим, що впадає в Тису. Тракт огинає цю місцину досить оддалеки, осідок не видно з жодного боку, де рухаються перегінні стада, обози, тепер — війська.

— Це благословенний закутень Мармарощини, — пояснює Ернест. — Приписаний до хутора, але я повний автоном.

— Особливо після того, як зник полковник.

— Слава Богу, кудись запропастився, мов під лід пішов, — незворушно каже Ернест. — Прошу зі мною перекусити. Ви, мабуть, в справі мого брата?

— Не кину ж я полонених. Ернест посміхається.

— Звичайно, звичайно. Звів молодицю, і вам клопіт. Я вже думав... В Тигру-Муреші теж є госпіталь для інвалідів, але туди далеко об їжджати, а дороги нині непевні. Мене лиш непокоїть, як вам виплутуватись.

— Візьмете в шпиталі довідку, що інвалід такий-то перебуває там-то.

— Це вас влаштує?

— Безперечно, йдеться про одну людину, і тут нема брехні.

— Так, — якось знехотя каже Ернест. — Про одного полоненого...

— Вас же я не поведу замість брата.

— О Господи Боже! Не страхайте, я до війни і того не мав і не маю. Хоч не раз смикали і німці, і ваші.

— Братові так само не місце в каньйоні, — кажу я обережно.

— Так, — розтягло відказує Ернест. — Колись до неї залицявся...

— Петер?

— Ну, звісно, Петер. Але ми всі католики, жити на віру нам Бог не велів.

— Петер, на жаль, здоровий, — хитрую я.

— На щастя і на нещастя... О, ця проклята війна!..

Ми розмовляли, тим часом на круглому столику з'явилися тарілки з шинкою і квашеною капустою. Ернест щедро нарізав домашнього хліба, бринзи, виставив глечик овечої гуслянки, сулію "цуйки", налив у чарки сивухи.

— За спокій, товаришу!

— За швидший фінал!..

— Аби вже скінчилося.

На килимах по стінах світлиці висіли ятагани, криві турецькі ножі, пістолі, рушниці.

— Я трохи колекціонер,— мовив Ернест, перехопивши мій погляд.

Я розсміявся:

— Чогось не бачу шмайсерів, мінометних стволів, сучасних револьверів. А мені на тракті довелося посперечатися з трьома гестапівцями. Вони не збагатили ваш музей?

— І ви тут?! Даремно я їх переховував кілька тижнів. Ви їх знищили?

— Довелося. Вони на мене напали.

— Свині! — По хвилі додав: — І не дивина. Це не фронтовики, а тилові щурики. Як оті ваші... "особливі".— Ми розмовляли німецькою, і Дорфман не стримався, по-своєму уточнив: — Wiw über kurz oder lang.

Я кивнув: "Які не коротко і не довго..." Зрозуміло, пане Дорфмане. Вам, пани нацисти, потрібні спрощені уявлення про негідників, хоч називаєте їх складними словами, навіть фразами. Злюче, знає, що таке

добро, та однаково злюче. Що для вас означає "Langer und banden" — тобто "жадати і боятись"? Заздрісник це чи боягуз? Не ваша лексика: "Через мій труп!" Nur über meine Leiche! Або "Bei Leib und Leben"? "Під страхом смерті" й "клянуся життям". Та думай що хочеш, пане, полонені — це полонені, їх чекає доля полонених. Злочин і кара — це єдність милостині. В цьому відношенні я прагматик у минулому і в майбутньому. Його брата відпустимо до шпиталю, Пете-ра Кайзера відправимо відбудовувати зруйновані фашистами міста, Патриція нехай виглядає принца свого ввi сні, адже мільйони наших жінок не дочекаються звісточки, де принц загинув.

Ось яка рахуба... Долона спіймано, але одіссея ще не починалась, хоч уже в задумі повчальна.

— Ви знаєте, які чутки пішли в околицях Дежа? — замислено спитав Ернест Дорфман. — Що російський десантник організував на плато підпільний комітет з місцевих діячів опору.

— Як це стосується до нашого знайомства?

— А так... Підозріння падає на Фріца і на вас.

— Які цілі в комітету?

— Створити уряд Трансільванії.

— Уряд? Незалежний від Румунії, Польщі, Угорщини, Чехії і так далі?

— Отож-то. З благословення Кремля. Появився троянський кінь більшовизму.

— Комунізму, — поправив я.

— І як ви це сприймаєте? Вас незабаром вистежать націоналісти будь-якої масті, оточать і знищать. Вам треба підшукати базу, якщо негайно не вирушите до Сату-Маре.

— Поки залізницею на Деж не підуть поїзди, ми не рушимо з місця.

— Але у Фріца лишатися небезпечно.

— Вам цю версію навіяли гестапівці?

— Вони лиш намагалися пронюхати обстановку.

— Чому гестапівці вийшли на трасу без зброї?

— Ті хитруни шукали можливості потрапити в полон, на збірному пункті в Сату-Маре зв'язатися з перекинчиками з числа вашої охорони, підготувати повстання і відхід полонених на Балкани. Усе це мені вдалося підслухати, а розвідку вони вели невинними припущеннями і натяками.

— Я не покину каньйон, — сказав я твердо, наче це наказ головнокомандуючого. — Хто мене посміє продати, у двадцять чотири години заплатить життям, а з хуторів не залишиться й пучки попелу.

— Облиште, якби про це йшлося...

— Згодом!

— А чим важить той, хто вас буде підтримувати?

— Йому буде прощено окупацію Трансільванії вождем.

— Щось я тут не допетраю, — зітхнув Ернест. — Чию окупацію, яким вождем? Не розумію. Кому вірити? Чого сподіватися? Хто нам вигадав федерацію?

— Комунізм сягне Берліна. Цього слід чекати без найменших сумнівів. А федерації?.. Довкола Москви всуціль автономії.

— Отже, Румунія, Польща, Чехія, Угорщина, Болгарія?.. І не буде самостійної Трансільванії?..

— Так, ці країни стануть більшовицьким плацдармом перед рештою Європи і союзниками. А щодо національних автономій у Ссмигородщині — це міф.

— Апетит, виявляється, розгорівся...— понуро простогнав. — А драпали ж до Волги!

— І перед Наполеоном відступили. Війна з Гітлером — лиш спроба сил.

— Не все ще сказано, як і в фінську кампанію. Адольф готує нову зброю — і це не гра уяви, це доконаний факт, що внезабарі дасть про себе знати усьому світові.

— Якби я це не чув від чистокровного арійця... Ернест похнюпився, знехотя наповнив келихи. Я підбадьорливо поплескав його плече і додав:

— Стотисячна німецька автономія в Трансільванії визнала б протектора більшовицької Німеччини, стотисячна українська — протекторів Червоної України — і були б — ого! — які тертя. Не допустять тут ніякої федерації, бо це вічна тубільська нестабільність. Для Європи цілком вистачить розхристаного в різні боки Югославського королівства та Іспанії.

— А дві Польщі, дві України, дві Німеччини?.. Це теж з опери "Троянська війна' ?

— Лише кремлівський лошак.

— Комуністичний?!

— Планетарний.

— Суму ви мені нагнали на душу. Давайте ще по одному. За ваше здоров'я. Беріть же, їжте. Продуктами я вас і надалі забезпечу... Поки до Дежа не підуть поїзди...

— Доки не перестануть навідуватися гестапівці.

— За вас. Нехай ворогам очі повилазять!

— Щиро з вами!

Ернест загадково покрутив головою, посміхнувся, ворухнув стуленими м'ясистими губами:

— Недосяжний ви, пане, і до кінця несподівано-незбагненний, в який бік не крути. Не майте мене за хлопчака, я людей вмію бачити, але вдячний, що ви розмовляєте зі мною як з рівним. Це буде по-людськи справедливо оцінено. Даруйте каламбур. Належне — належному — незалежно! Це талант — бути розвідником. Треба незмінно йти, не зупиняючись, треба йти вглиб, як заправсь-кому досліднику, треба освоювати дедалі просторіші володіння, як завойовнику з протилежного берега ріки, треба опановувати довколишній люд, треба мати внутрішню дисципліну і внутрішнє бачення реальних обставин життя, треба бути аналітиком, інтуїтиком, політиком і пророком.— Ернест розсміявся і хвилину помовчав.— Спитаєте, навіщо мені це знати? Я в дитинстві мріяв стати ось таким собі "мудрецем": все передбачаючи, достежую,

докопуюсь, дію безпомильно, підкоряю все і всіх. Ми з Фріцом і на рік старшою за мене сестрою змалку лишилися сиротами, усі мої здібності довелося вкласти в те, щоб зберегти латифундію, будівлі, живність й таке інше. Я змалку нікому не кланяюсь. Якщо є в житті яка-небудь істинна наука — то це наука про людські характери. Ця наука закладена в кожному з нас самою природою і не є офіційною. Але на чому люди себе формують? На прикладах і уподобаннях. Тому й письменство зародилося, історія, мистецтво. Усе це приклади для інших. Фіксація позитивного досвіду в живих персоналіях, збірних і вибраних, але завжди повчальних... Розговорився! Хочу закінчити тим, що розвідник — це хист розуму, і серця, і душі. На жаль, я став господарем свого помістя, але, може, це й краще, бо нині розвідник схожий на чорну вдову: використовує і вбиває.

— У першу чергу — дублерів.

Ми ще трохи випили і розійшлися майже товаришами. Ернест навантажив мене продуктами і питвом.

— Показитесь з нудьги, — сказав. — Випивка — не зарядка, а розрядка. Людині розслаблення потрібне так само, як фізична і розумова праця. Так ми сформувалися як люди. Дика людина не ходила, а бігала або лежала. Це потреба нашого тіла.

— А душі?

— Душа приходить звідкілясь і відходить кудись. Душа — така ж таємниця, як талант і думка. Тіло — лише матеріал, оболонка. Згоден? — посміхнувся німець. — Перейдемо на "ти"! Згоден?

— Згоден.

— Думав, скажеш — "так", не повториш того слова, що я пропоную, отже, відповіси нещиро.

— цап думав, а голова не виросла.

— Ідеш?

— Та вже смеркає.

— Дозволь не буду проводжати?

— Звичайно.

— Візьми шмайсер...

— А що-небудь російське знайдеться?

— Ручний — з тарілкою.

— Дігтяр? Часом, паршивець, заїдає, але давай. — Ернест вийняв із стінної шафки ручний кулемет Дігтяро-ва. — Ми й в розвідку не орали. Важкий, тряский і ненадійний.

— Я, до речі, був закоханий у Фріцову Патрицію. Тоді найняв дівчину і щасливий, що не оженився. Є синок. Десь на західному, звідтіль листи не доходять.

— Бої там — чиста забава.

— Знаю. Тренувальний полігон для американців. Але куля — дурна штука, не вибирає, кого влучати.

— Іду, бо не застану "апостолів".

— Застанеш. Я не вірив би тільки есесові.

* * *

Ернест як у небо вцілив. Назарій лежав, зв'язаний мотуззям, біля каміна, де колись сиділа паралізована глухоніма. Зустрівшись зі мною очима, запитав:

— Розстріляєш? Я спробував утекти.

— Вранці подумаю.

— Не йди. Посидь коло мене. Давай поговоримо.

— Спершу погодую братію.

— Переріж ці вірьовки на руках.

— Потерпи до ранку. Будемо судити.

— Як? Оцим кодлом?

— А ти як би хотів? Якщо викинуть в Сомеш, не буду заперечувати.

— Ти безжальний, як фашист.

— Я не б'ю зв'язаних, але вважай, що ти вже двічі заслужив.

— Вибач...

— Знаєш, ти — як той співак: і ніби є голос, а витягнути ноту несила. Ти бездухий, розумієш? А ще бравуєш, що бився під Бродами.

— Що ти, брате, мелеш!

Я сердито висмикнув з піхов кинджал і побачив, що в Назарія затремтіли гуои і закотились очі.

— Не бійсь, дурню.

Перерізав на руках мотуззя, кинув йому ножа, банку тушонки й грінку хліба, з рештою пожитків рушив на другий поверх. Ноги Назарію зумисне не звільнив і лишив кулемет з торбиною набоїв. Побачимо, що він ще викине. Але він невдовзі видибав до нас. Розставив кулемет жерлом до виходу, всівся окремо, заходився вечеряти, мовби нікого тут не було. Звичайно, подумалось мені, апостоли ховаються тут, під круглою нішею галереї, яку підпирають вздовж стін мускулисті скульптурні геракли, тут апостоли почуваються ніби на якомусь містичному служінні, бо домівки їх розкидані на кілька верств довкруж, сховані у заліснених байраках, за обривистими скелями, за магістральними дорогами і всілякими "стратегічними об'єктами". Кожному з них рукою подати до жінки, затишку, безпеки серед рідних стін, насичених власним духом, помислами, спокоєм снів і добрих надій. Ми з Назарієм — чужинці. Назарія підмиває щось до зміни місця, якогось руху, бодай в нікуди. А ще він призвичаївся до аренних афектів — многостенної муштри в околиці Львова, Граца, Банської Бистриці, Нойгаммера, Жіліни, Фельдбаха, словом — України, Польщі, Словаччини, Баварії; до дружинних переходів; легіонерських наскоків; до грімкої команди "В атаку!"; до несподіваних з'яв генерала Фрайтага; до чуток про організаційні потуги генералів Шандру ка, Шухевича...

Чогось такого і мені бракує... Не булави чи тризуба на рукаві, не кубів чи золотих дубових листочків на комірці. Я взагалі не хотів би знімати з себе куртку поверх кітеля з погонами лейтенанта і волів би не знати ні Конєва, ні Еріха Коха, ні Гіммлера, ні Бізанца, ні майора Остапенка, паршивого тупицю, якого буду ненавидіти до самої смерті разом з його хваленими заслугами перед батьківщиною і обожнюванням вождя.

Я належу до тих людей, які поклоняються усім трьом хрестам Голгофи: хресту жертви, хресту надії і хресту спокути. Якщо я не бачу за

людиною, що вона визнає ці три хрести, я її не хочу бачити, а в прикру годину намагаюся її покинути, бо не маю довіри. Зрештою, ті хрести — як постулати Віра, Надія, Любов. Тільки я змінив би їхній порядок, поставивши Любов посередині, бо Спаситель вмер на хресті з любові до людей як створіння Господа.

Я не зоираюся моралізувати з приводу Назарієвої невдалої втечі, але щось містичне мене спонукає до вироку: скарати негідника. Бо справді: чим він кращий за інших? Він нас зневажив, роблячи спробу втекти на волю. Ми тут засіли як добровольці самовтечі. Ми тут сидимо, як бранці невтручання, — й байдуже, аморально це чи почесно, адже люди, які живуть у пограниччі, живлячись з кордону між критичними ситуаціями і часовими епохами, і ніколи не роблять із свого способу життя загальної погоди чи примусового забобону. Це щось перехідне, але неминуче, як ніч перед розвидненням. Ми бачимо обидва береги добра і зла, між якими ніколи не буде гармонії, перебуваємо у зоні найбільшої сейсмічності, одначе витаємо понад усім, хоч відчуваємо болючий дискомфорт. Тому нас не слід дратувати, щоб не наразитися на жорстокий опір, бо весь час готові до відпору. Ми малим ситі, але сердиті і, що-що, не самоїди, хоч не маємо чітко визначеної позиції.

Словом, ми — дикуни.

Ми існуємо, сказати б, тимчасово, не озираючись на вчорашній день, в сентиментах "сприйнято — відредаговано". Але завтра, невідоме завтра носимо під самим серцем, в сонячному сплетінні свого свідомо-підсвідомого "я'. Ми перебуваємо в стані дрімотного чекання, стаємо об'єктами надзвичайної торкливості, всі на чомусь окремішньо-му зосереджені і заакцентовані, наша індиферентна рівновага — чиста сновидість, бо її може порушити невидима пилинка. Щодо нашого співіснування, то, не приведи Господи, де-неоудь проявиться фальш, тоді нами опановує істерика самознищення, бо ми — єдиний організм обставин, який гине, коли відмирає одна клітина.

Назарій порушив закон. Він це розумів і скорився неминучості. Комуна його не приймала. Психологія зграї — страшна і темна. Лиш якийсь поворот у нашій спільній долі міг повернути ставлення "апостолів" до Назарія в бік його реабілітації. Тепер уже всі чекали його жертви, його життя зависло на волосині. Вони на порозі люті, бо наче викрав у них відомості, що в них попереду. Адже він кудись утікав. Він, очевидно, щось знає, чого не знають вони. У нього є мета, а вони її загубили. Коли вони домовлялися не відступати з німцями, на це було нелегко зважитись, вони осягнули смисл мети, та він розвіявся в порох. На противагу їм есесівець чогось конкретного хотів, а вони не мали бажань. їхнє майбутнє в моїх руках, бо за ходом історії я закріплюю статус переможця, підняв їх проти фашистів, але мовчу про свої наміри, навіть кинув, немов немовлят в дитячому садку, і подався одинаком на трасу, де котяться орди деморалізованих відступенців. Не побоявся, вернувся з російським кулеметом та боєзапасом патронів, припер мішок продуктів на тиждень безбідного існування. Все це збігалося, накладалося, варилося впоміж з тривогою і невідомістю, заспокоювало і бісило та щемко муляло і поблимувало примарним виходом на світло.

Людина не може існувати, не осягаючи якого-небудь результату. Есеса будемо судити для самого "очищення" і, як стверджують класики марксизму-ленінізму, "в нази-дание другим". Отак собі, ні більше, ні менше. Auch wir kommen einmal auf einen grünen Zweig. Буде і на нашій вулиці свято.

Раптом щось у мені круто міняється. Розливаючи в алюмінієві кварти самогон, я минаю Петера Кайзера і не заходжу в куток, де вмостився Назарій. Ставши посеред галереї, карбуючи голосом кожне слово, виголошую:

— З цього вечора призначаю постійне чергування на першому поверсі, біля камінів. Зі зброєю. Довкола шастають мародери. Цю ніч чергують Назарій і Ранко Селі-мович.

Серба я вперше відзначив увагою. В тридцяті роки він працював у сейсмологічному інституті в Белграді, там його звинуватили в соціалістичній пропаганді и вислали на поселення в Новий Сад, звідки він утік в Трансільванію. Цьому, вирішив я, залишилось тікати самому від себе. Як соціаліст, він не боїться більшовицького полону. В парі з есесівцем чемно відчергують нічку, підтримуючи вогонь в камінах, а завтра оголошу обом подяку, для Назарія це буде "відпущенням гріхів". Ще думаю: подибують мене якісь непередбачливі спонуки. Що б це означало?

— Тут, — продовжую розпорядження, — всі залишаються при зброї, і прошу засинати з готовністю встати, щоб відбити атаку нападника.

— Треба поновити ззовні вивіску "Тиф", — несподівано кидас добру пораду есесівець.

— Дякую, пане хорунжий. Ось на чергуванні і намалюй.

— Слухаю.

— Тсмніг, — додаю я. — Світити не будемо. Відпочивайте.

— Л и карги можна? Внизу?

Ці живчики мадяри теж непередбачувані. Брати-близ-нюки. Мсіушливі, як мишата в кубашці. Золотарі-дан-тисти.

— 11с можна, кажу я з притиском. — Завтра з братом заступаєте хорунжого і Кайзера.

— Вранці? питає один з братів.

— Ввечері. Чергування цілодобове. Все зрозуміло? Тоді відбій. Назарій і IIетер кладуть до кишені по гранаті й патрон піші, напереваги беруть карабіни й прямують на трасу, іісрсічупаїочи розкарячений кулемет біля входу.

— (ііііс №к:Ы, каже Петер.

— На добраніч! — кидаю я навздогін і звертаюся до поляка Апджея Сікорського: — Вночі, пане хорунжий, перевірте пости.

Поляк мовчки киває головою.

— І Іорядок, думаю вголос. Верта< і і>оі І Іа {арій.

— Міи.му паперу на оголошення.

— М рулонах мапи Австро-Угорської імперії, — кажу я. IIOCIIIГИ собі запальничкою. Не візьми рейх, Назарію, бо кину 11, на нас каральний корпус.

* * *

Іірнее і Дорфман підгурчав на мотоциклі ще в ранкові присмерки. Коли я збіг на перший поверх, він розмовляв з Наїрицісю у ванькирику. Фріц спав. Я зачув, що вона підсипала йому бичачу дозу заспокійливого.

—— Ти роздобув йому піперидин? — двері до ванькирика лишилися непричинені, і все було чути.

— Так... Ти не передала куті меду? Щось він ледве дихає.

— Ми домовилися з більшовиком, що відвезу Фріца до шпиталю для безпомічних ветеранів.

— А він отак нікому не заважає. Сам просить...

— Стане придурком.

— Він вже ним зробився.

— Може, переїдеш до мене?

— Тоді і його треба забирати.

— Ну й нехай. Житиме у флігелі, Кет догляне...

Я почав підозрівати, що вони давно в змові, навіть близькі, коли почув:

Патриція: "Христинка здоровенька, уся в тебе". Е р н е с т: "А я вже не сподівався народити доню".

— Фріца можна здати згодом, — радилася молодиця.

— Звичайно, я його зі світу не мислю спихати, хоч він був для тебе blauer Vogel. "Синій птах", символ щастя.

Але ж тут цілий букет підлоти! Фріц має чого розривати серце.

— Я боюся, що сама звикну до барбітурів, — хихикнула Патриція. — Якось він тяжко стогнав, я попробувала, а тоді захотілося ще і ще... Якби не годувати нашу маленьку... Так солодко стає. Кудись пливеш... Ніби сон уві сні.

— Молодий сон, — кумгикнув сміхом Ернест. — Не псуй мені принцесу. Фріца в дитинстві занапастили маковим молочком — бачиш, як організм вимагає. Це недуга на все життя. Недуга, яка вкорочує віку на

добру половину або й більше. А ще стає прокляттям родини. Ти ж бачиш, як нервує, як скаженіє, коли йому не підлити порошків... Гості не вибираються?

— Смердять під дахом. Встановили вартування. Пішли до вітру.

Я відступив до каміна. Пстер з Назарієм внесли полін, тихо склали біля вхідних дверей.

— Поляк навідувався вночі? — запитав я. Назарій скривив гримасу:

— Посилаєш на перевірку?

— Ти наче в армії не служив, — відказав я з невинністю школярика. — Солдатські грища, Назарію. — Комплекси казарми.

— Там хто? Ернест?

— Бачиш он: самогоночки підкинув, братову провідав.

— У двір не заганяє мотоцикла. Видно, ненадовго.

— Забиратиме Фріца.

— Куди його, нещасного, тягати! Хто буде з-під нього виносити! У шпиталі піділлють отрути, там швидко спекаються від цього реву на... Мені можна трохи прилягти?

— Вдень чергуйтеся. Хто вам забороняє.

— Піду на годину в солому.

— Підстели на плитку двері. Навіщо ці столи?

— Як завжди, твоя правда.

— Фріца споюють психотропними порошками, — обережно повідомив я. — Взагалі, ця родина виставляється цікавим боком.

— Я давно це помітив, — стенув плечима Назарій, — тепер у них групове кохання.

— В тебе злочинна уява, чоловіче.

— Думай що хочеш... Якщо ти настільки сліпий...

— Гаразд, іди поспи.

* * *

Пополудні залізницею на тому боці продзвеніла моторна дрезина з солдатами. Забутий каньйон став оживати. Перебравши всі "за" і "проти", ми вимостили ковдрами коляску мотоцикла, і Ернест вирушив на плато. Надвечір забрав Патрицію з немовлям.

— Тепер йому запросто направити сюди загін нацистів,— зміркував Назарій. — Я цим німакам не вірю, як шолудивим псам.

— Не каркай, бо накличеш. У тебе злий язик.

— Злий язик! Злочинне мислення! Кривава уява! — обурився Назарій. — Чого ти присікуєшся? І лиш до мене. Справді, дурні українці. Я на тебе лихого слова ще не сказав після того, як ми поговорили на щирість. Заприятелювали.

— Заспокойся, Назарію, — майже прохально мовив я. — Мене пересмикнуло, що коли пильніше придивишся до цих людей-тварюк, то не вибереш, кому співчувати.

— Грішен світ, — коротко відказав Назарій.

— А це стезя до безконфліктного животіння. Моя хата скраю. "Хай живе Сталін! "Es lebe Adolf Hitler!" Стадо сите, карбує крок під труби, стріляє у ворога, танцює на площах.

— Ти гадаєш, що я цього не знаю, не бачив? — Назарій чогось обійшов мене довкіль, тоді став проти мене, зазирнув в очі, стиснув пальцями обидва мої погони під кафтаном. — Таке треба обмірковувати...

— Де?

— Ніде. Хіба що за чаркою.

— Пробач, Назарію, — попрохав я, нічим перед ним не завинивши.

— І ти пробач.

— Відпусти мене, — раптом заплакав есесівець. — Відпусти, чуєш? Тут мене настигне кінець. Я це відчуваю і бачу, як поразку на шаховій дошці. Логіка мого перебування тут вичерпалась, мені кінець. Ота платформа чи дрезинка — то був сигнал.

Я оглянувся на всі боки. Ніде нікого.

— То йди.

— До Словаччини. Туди пішли наші недобитки, там ближче до американців.

— Іди, бо нас побачать полонені і зрозуміють, що без моєї згоди ти не зник.

— Не вистрелиш у спину? — Назарій зробив кілька кроків назад.

— Ти здурів! Але я вистрелю. Отам над Сомешем, в березі. Скажу, що я тебе розстріляв.

— Не каркай! — прощально підняв руку, повернувся до мене спиною і швидко пірнув у садок. — Двох полонених сьогодні загубив, — констатував я сам собі. — Який хоч день сьогодні? Дарма! Без днів! Геть дні! Мені цього есеса не вистачатиме тільки за списком, в супровідній майора Остапенка.

"А хто мене відпустить?" — подумав я, ідучи до бож-ниці-казарми, божниці-тюрми.

— Навіщо ця комедія? — запитав я когось уголос. — Навіщо стріляти? Вони не повірять, що я вбив Назарія. Навіщо комедія?.. Чи не досить того, що є? Адже маємо історію, а не повторну сцену без суфлера. Фігури розставлені, логіка існує.

* * *

Коли я повернувся, коли минуло кілька хвилин і Назарій не з'явився, ми розсілися довкола казана їсти картоплю, я побачив (я це добре побачив), що обличчя полонених ожили. Ожили якоюсь неспогаданою надією, щось знали таке, чого, може, й Бог не сподівався.

Я не міг нічого утаювати і повідомив:

— Есес, мабуть, більше не вернеться сюди. І Фріц Дор-фман не вернеться, його пісня зіспівана.

Тим боком проїхала дрезина з саперами. Очевидно, незабаром підуть поїзди. До Дежа будемо добиратися цим боком, але, поки висока вода в річці, не будемо поспішати. Взагалі не будемо поспішати. Може, вийдемо на тракт і подамося до Сату-Маре дебрищами й через хутори. Чогось мене не манять солдатські натовпи. Звик до малолюддя, до тиші.

— Підемо через хутори, — за всіх вирішив Петер Кайзер. Німець всюди править.

— Отже, через хутори.

— Шкода, що закінчилася сивуха, — мовив поляк. — В нас добрі наміри.

— Є, — втішив я банду. — Ернест привіз цілий бідон. Влаштуємо бенкет? Принесіть з гаража.

Я подумав: нехай понапиваються, скоти.

Вони склали попід стіною карабіни, оправили шинелі під мідяними кулями з вибитим "Got mit uns", кожен почистив картоплину, присолив, набрали в кварти сивухи.

— Хуторами — якось відрадніше, — ніби оправдувався Кайзер. — Можна підкріпитися, заночувати... Гірські переходи — не жарт. Завали, негоди, потіччя, то дряпайсь вгору, то спускайся на поле... А від помістя до помістя приховані серпантини, навіть з повітря не побачать. Зброю про всяк випадок треба взяти...

— Підемо хуторами, — перебив я Петера, бо він заводився, як старий грамофон. — За наше здоров'я.

— За здоров'я наших! — злукавив поляк Сікорськ.ий.

— Чи не забагато нам наших? — запитав румун Ион Михалеску.

— А пішли вони під три чорти! — лайнувся серб Селі-мович.

— Замало чортів для всіх наших, — перевів на жарт угорець Іштван Дереш.

— Ми нарешті вип'ємо? — запитав я і додав: — Чортів не забракне, але місця буде замало. Уся Європа — одна братська могила.

— Як завжди, лейтенанте... — приязно підморгнув мені колишній сейсмолог з Белграда. — За нас і за наше, панове.

Після четвертої заговорили невпопад, хто з ким і хто про що. Якось я не завважив, що серб переніс мого шмай-сера до піраміди з карабінів, й отямився від того, що він все тісніше треться до мого вальтера в кобурі на поясі. Я його негрубо відштовхнув і пустився до виходу. Раптом двері відчинилися настіж і в проході виросли аж три дебелі тіні. Я блискавичним рухом висмикнув вальтера і зробив кілька пострілів в стелю. Полонені кинулися до карабінів, але непрохані гості впали на долівку й просили скорченими пальцями пощади.

— Хто? — запитав я, подаючи знак позад себе "не стріляти".

— Утікаємо.

Це для мене нічого не важило.

— Хто? — повторив я.

— Бачиш же, люди.

— Подайте сюди ліхтаря і погляньте: на одному вкорочена шинеля, на другому — російська куфайка, на третьому бабський кафтан. Бродяги. Де ваша зброя?

— Дай звестися, — посмілішав один. — Зі зброєю ти б нас уклав, не питаючи, хто і звідки. Біглі ми, відступенці-емігранти. З генерал-губернаторства. Дікстріт Галіція. Чув про таке?

— Оце радість! Одного відпустив — зголосилося троє.

— Така, видно, доля. Але ми не вояки, ми біглі.

— Де ви на мою голову беретеся! — Я зірвав з себе кафтан і заходив між колонами в пасованому кітелі із золотими погонами. Через плече — портупея, на поясі шкіряна кобура і... таке інше. Мабуть, справляв враження й фігурою, налитий мускулами боксер важкої категорії, стрункий, вправний, жвавий...

— Совєти! — зітхнув повержений чоловічок, побачивши мої погони.

— їсти хочете? — запитав я рідною мовою, бо допитував німецькою і відповіді чув німецькою.

— Ще й як! Дозволь встати.

Я все ще ходив з револьвером уздовж трьох голів у якихось виваляних табакерках, а не пілотках — за фасоном чи то румунських, а чи словенських.

— Якої віри?

— Мішанка. До перших москалів — греко-католики, при москалях — православні, при других, — тепер там уже другі, — не знаємо, бо пішли у відхід.

— Потім побалакаємо. Сідайте до казана.

Забродиі посмілішали, як збайдужілі до всього люди, яким і море по коліна, лишень би не вбивали і не знущались.

— А ти хто будеш?

Я запросив апостолів до гурту, запитав приблуд, чи мають кухлі.

— Це є...

— Черпайте з бідона. Черпайте всі, — звернувся до своїх полонених.

Оце ми вміємо! Випили, хекнули, обтерли пики рукавами.

— Хто сьогодні заступає на чергування?

Двоє "апостолів" з карабінами вмостилися біля камінів, діловито взялися за гачки для грані.

— А у вас дисципліна, — сказав той же, найстарший за віком і найговіркіший "дістріт".

— Тепер — усім нагору, спати. Вранці буде видніше.

УШ

Я мав нагоду переконатися, що на фронті не слід вживати або й накласти заборону на такі слова, як "передова", "вбито", "поранено',

"полон", "наступ", "відступ", "оточення", навіть "наші" і "ваші". Вчора жартували отак, а сьогодні розбирайся, хто є хто, хто наш, а хто ваш, чия правда правдивіша, чия віра вірніша, хто партійніший. Сейсмолог Селімович повинен мати певну теорію щодо покликання планетарних вібрацій та виверженъ підземного пекла і світових потопів. Звичайно, ці теорії надто абстрактні, але хіба з розташування зірок не читають людську долю? Те саме й слова. Це загальники — елементи, атоми, нейтрони і всепроникливі нейтрони. Ті в макро-, ті в мікро-, а ті в сфері людських доль, взаємозв'язків, волі і мислі, які означають або велике "так", або велике "ні", або щось середнє, перехідне, пограничне, де приховано найбільше таїни.

Я — недоучка фізик, бо що там два курси вчительського інституту, невдалий педагог, бо що таке — нічого не знати достеменно, не мати власних переконань, чого я здатен навчати, коли мене навіть мислити (не дай Боже!) не навчили. Я не філософ, бо суть мені не дається, я спершу повинен опектися, щоб називати гаряче гарячим. Я не психолог, бо слабо розуміюся на людях, на категоріях людей, класах, націях, цивілізаціях, світах і таке інше — до безміру і безодні, якими є космос, Господнє твориво, явлене за 1 О*47 ступеня секунди. Я просто совок, хоч трохи кращий, ніж майор Остапенко і мій "кореш" по розвідницькій бурсі. А я до нікчемного результату іду роками, іду колами, а не спіралями й гвинтами, як наївно уявляє собі поступ людський розум. Я не заздрю Богові, але негідний його, щоб носити його подоби. Половинчастість і подвійність людської моралі засвітила мене в зародку, я не визрів у молоді роки, я не змужнів, ставши мужем. У всьому поверховість, у всьому вершки того, що дозволялося гвинтикам, а найпідліше, що правителі вірять, що в себе нездатний повірити. Моя муза сліпа, як скульптура з Еллади. Вона не заграє, як скрипка без смичка, хоч не вивішую червоний ліхтар. Я стою на одній нозі.

Сейсмолог Ранко Селімович вірить у соціалізм з людським обличчям. Він матиме можливість побачити наш соціалізм, нехай він тільки зізнається якому-небудь типу з особливого відділу, що він — соціаліст. Нац> своїм, можуть закинути: "Тобі більше за всіх треба?" Його

звинуватять в антипропагандистських намірах. Ось золотарям-мадярам нічого не потрібно, крім молодиць і сервовано-го столу. Цих приймуть, і вони стануть процвітати.

І все-таки я силовик, мене зламає тільки смерть. Тільки не через це і не тому, що знаю, що таке наш соціалізм, я відпустив Назарія з полону. Це щось більш приховане, мабуть, оте дивне, що нашіптувало думку вирубати різаком замки в тюремній брамі. Це прихований індивідуалізм, сказав би майор Остапенко. Чи живий ще цей плюгавий мудень? Чи й далі обминає шалена куля? Мабуть, командує досі. З німців тепер паршиві вояки. Майстри смерті стали майстрами драпу. Цих теж не можна лишати живими. Націонал-соціалісти! Треба ж!.. Хо-му-ти!

* * *

Вигнанці чи втікачі.

Двох військовиків я втратив, набув трьох бродяг.

Який-небудь майор Остапенко мені вибачить двох за трьох. Я записав їхні прізвища на зворотному боці суп-ровідки.

Одіспавшись та одчухавшись у лазні від вошей, бігля-ки зовсім не виявляли бажання втікати далі.

— Ця гробниця мені до вподоби, — сказав Ігор Мар-тинюк, найстарший з бігляків, якого я про себе охрестив Словоблудом, бо говорив він бездумно, як пугач, впопад чи невпопад, що на гадку навинеться. — Чума і Галета так само готові тут якийсь час перечекати. Я з Сибіру втікав тисячі кілометрів і сходив п'яти дощенту. Чума і Галета...

— З учорашнього вечора ви в полоні, — відрубав я. — Разом з Чумою і Галетою. Будете нести караульну службу і працювати: пиляти дрова,

куховарити, тримати запас води, вести склад продуктів під час чергувань і не спробуйте разом з Чумою і Галетою що-неоудь утнути, бо — бачили гаражі в скелях? — там запремо і там сконаєте. Разом з Чумою і Галетою.

Наступного дня в каньйон прибилися ще троє, теж українці, з концтабору, "німецькі" полонені, як їх тут же назвали бігляки. Цих теж нагодували і послали до лазні "вошкуватись". Сімнадцять чоловік треба прогодувати і тримати в руках. Мені потрібен заступник. Для контакту з Ернестом Дорфманом міг підійти лише Петер Кайзер, німець. В льоху одного з гаражів зберігалося кілька центнерів картоплі, там же я знайшов бочівку меду. Інші продукти можна було брати в Дорфмана або в інших помістях, про які я не мав уявлення. Добре орієнтувався в цій місцевості Кайзер. Комуно-банду треба утримувати в статусі організованої команди, інакше...

Нема гарантії, що не будуть приставати нові пройди.

На заступника потрібен росіянин. Усі ми у Сату-Маре на збірному пройдемо "санобробку" особливого відділу. Хтось неодмінно ляпне, що своїм заступником я обрав німця. Я вирішив призначити "вибори" заступника. Коли виголені і вимиті пройдисвіти розсілися довкола казана з вареною картоплею, я коротко сказав про становище, в якому ми опинилися, і попросив написати на клаптику паперу прізвище бажаного кандидата, хто набере найбільше голосів, той автоматично стає моїм заступником.

Несподівано "взяв слово" один із в'язнів концтабору. Він подав мені документи (бозна як збережені!), мовивши:

— Я — бойовий капітан, начштабу артилерії енської бригади. Потрапив в оточення, контуженого німця взяли в полон.

Оскільки полонених ждуть в Сату-Маре, він за званням міг би очолювати конвойовану команду. Я повернув йому партквиток.

— Заховайте і ніде не показуйте, навіть в Особливому відділі. Посвідчення теж заховайте. Тих, хто побував у полоні, навіть у штрафну роту не беруть. Розумієте, комуністи героїчно вмирають на полі бою, тим паче офіцери й начальники штабів. Ви — утікач з концтабору, але хто підтвердить, що ви не дали підписку гестапо і вам не організували втечу. Чи ви роздягнетеся догола, чи залишитесь безпогонним обірванцем, я вас не можу визнати людиною, яка не порушила присяги, даної батьківщині. Отже, порядок голосування вам відомий, запасіться папірцями, ось вам олівець, передавайте по колу і опускайте "бюлетені" в оцей пробитий кулею шолом. Голова лічильної комісії — Ранко Селімович. Прошу.

Сейсмолог розібрав папірці. Найбільше, п'ять голосів, зібрав він же. Пополотнівши, заїкувато пробелькотів:

— Але ж я не можу, я — серб.

— Для нас ви — громадяни Королівства Югославія, в якому серби, хорвати і словенці піднялися на боротьбу з фашистами. — Я ще щось важливе мав сказати, та в голові раптом стало порожньо. Я тільки махнув рукою і додав, що завтра Селімович і Кайзер підуть на хутір за продуктами.

"Цей капітан — той же Остапенко", — подумав я, піднімаючись сходами на галерею. І вирішив його та ще одного табірника призначити черговими, а проконтролюють їх Чума з Галетою. Прізвище лейтенанта було якесь потворне, як в усіх штабістів, — Новосмик. Віль Ново-смик. ім'я в ініціалах вождя світового пролетаріату. Бальзак мав рацію, вказуючи на містичний зв'язок між іменем людини та її долею, — існує певна спорідненість. А що означає "Наумець"?..

Де він ухитрився сховати партійні і військові документи? Видно, підшив у підштанки ще до оточення, бо підібрали його непритомного. Де

зіткнувся з двома іншими табірниками? Документи підготував, довідавшись, що ми добираємося до збірного пункту в Сату-Маре.

На старшого конвоїра Новосмик не претендував, він задовольнився б і роллю мого заступника, хоч я лише лейтенант.

Поживемо — побачимо. Треба перед ним прикинутися простачком. Бо, можливо, є якийсь зв'язок між капітаном і чутками, що готується повстання німецьких полонених у Сату-Маре, про які говорив Ернест Дорфман. Бо, можливо, є якийсь зв'язок між капітаном і самим Ернестом. Адже переді мною німець — єдиний автор містифікації.

Більше до команди не підпущу навіть пораненого маршала. Та й численнішу команду я не смію провадити до Сату-Маре. Не уповноважений. Одіссея, видно, щойно починається.

* * *

Поки я сидів у березі Сомешу й обмірковував наше життя-буття, Селімович вернувся з хуторів на Дорфма-новому мотоциклі. Вернувся не з хутора, а з хуторів.

— На війні треба жити за принципом, — каже Селімович, — роби вигляд, що виконуєш наказ, а вчини навпаки. Я тільки позичив у Дорфмана колесо, — показує він рукою на мотоцикл. — Коли йшли на помістя, кайзер зізнався мені, що кілометрів за п'ятнадцять в Мармароському бескиді живе його колишня дружина. Вона з ним у розлученні, він дав їй гроші, і вона з двома доньками купила собі у висілку хату і шмат полонини, коло хати — виноградник, сад і пасіка, тримає розмаїту живність, живе — не банує. Ще молода, але молодця собі не завела — де його взяти, всі на війні.

Селімович всідається коло мене на мораву і, зрозумівши, що я охоче слухаю небилиці про домашнє життя, пускається в детальну імпрезію про свою вилазку і те, що довелося побачити.

— Маєточок у молодиці незгірш Ернестового, хоча будинок дерев'яний і старий, збитий після Першої світової. Стайні, воли, коні, корови, вівці і всіляке домашнє птаство; пивниці — й на вибір повидла, соління, вина, мед; шпихліри з лантухами жита, кошниці з півметровими шульками кукурудзи; навіси з сіном, конюшиною, люцеркою, рапсом. Тримає кількох наймичок. До речі, вперше побачив, що ковалює циганка. Не ворожить, не краде, а кує підкови, сапи, лопати й таке інше. Повірте, що я сам собі розвів господарство, як пуделочко, але їй позаздрив, бо справді розбагатіла і не отримує відхідне з сейсмологічної асоціації Балкан. Якби не Петер, якого вона прийняла-таки, як скучлива, вистраждана молоди-ця-жінка-дружина, то залюбки пристав би, спродавши своє маєття, бо моє при шляху, а нині треба мешкати в захисті.

— Петер не накинув оком вертатися?

— Як вам сказати? — протяжливо розмірковував уче-ний-сейсмолог і засланець соціалізму. — Здається, вони не розпрощалися назавжди. І переспали годинку, поки наймички вкладали мені коляску, і сплакнула, коли виїжджали з двору, витерла хусткою очі. Дорогою сюди він шепотів мені у вухо, розхвалюючи свою Меланку. А розійшлися, бо не змогла народити дитя. Як на теперішню ситуацію, коли людське життя — копійка, то з дурної голови. По вулицях повно сиріт, лишень пригрій.

Протилежним берегом прокотилась дрезина.

— Тут треба виставити дозор, — раптом сказав Селімович.

Він, як і я, прекрасно розумів, що наш замок-гробни-ця-божниця-відспівна — наше найнадійніше укриття, наш порятунок. Мабуть, з

протилежного боку Сомешу виглядає запустінням, а якщо дошками навхрест заб'ємо вікна та почепимо ще одну табличку "Тиф", прихисток навіть злодій минатиме. Це ми зробимо сьогодні ж і дозор будемо виставляти. Раптом у річку хлюпнеться амфібія чи земноводний танк! На виходах із Фріцової долини закопаємо стовпи з написом "Міни"...

Тиф і міни! Фортеця миру, притулок дезертира і втікача з полону... Тимчасовий лазарет, опочивальня. Помістя можна як завгодно обізвати — і всі втратили якусь істотну прикмету війни.

— Фріца одвезли до шпиталю? — питаю у сейсмолога.

— Ні. З кимсь уявним сварився у флігелі. Ернест каже, що геть зійшов з розуму, таким у шпиталі допомагають вмерти. Я не раз бачив, що найчастіше зсуваються з соломи отакі здоровиська. Звичайно, страшне каліцтво, але стріха поїхала з якоїсь іншої причини. Що він таке мусив побачити, що від безсилості збожеволів?

— Так, він не з привидом воює.

— Жалюгідне становисько.

— Усе написано в Бога.

— Ви віруючий?

— А хто не вірить? Це бравада — я атеїст! Людина — нікчемна і беззахисна перед Господом комашина. Не усвідомлює цього хіба що нещасний Фріц Дорфман... Отже, молодиця трохи одігріла Кайзера?

— Ну, він масний як гриб в оливі. Тепер щоразу проситиметься у вилазку за продуктами.

— А Фріцову дружину бачили?

— Не показувалась.

— Мабуть, це теж що-небудь означає.

— Причина для всього повинна існувати. Причина — код поведінки, шифр долі, головний ініціал, зародок.

— Я знаю людину, — сказав я, маючи на оці майора Остапенка, — яка все робить без причини. Випадково облає тебе. Ні за що, жартома. "Молодець-засранець", — скаже. Наступного разу він тебе так прозве, думаючи, що ти таким є, бо він начебто не міг тебе обізвати без причини. Далі він спрямовано в'їдає на тебе, посилає на мінне поле, карає бруствером, щоб зняв тебе німецький снайпер, посилає за "язиком", коли він непотрібний, фронт прочитано до останнього окопчика.

— Це — як баба, що одного разу збрехала. На чоловіка. Далі створює легенди, аби самоствердитися і привернути до себе увагу. Навіть щиро проливає сльози, оо вірить, що мужеві не можна довіряти, він — негідник, п яниця, перелюбник і таке інше. Ціллю її життя стає шукання причини, аби вилити на голову найближчої людини відро помий. Це стає її роллю, метою, способом життя...

— І, зрештою, патологією, — додав я. — Це викапаний майор Остапенко.

— Проте майор уміє видавати себе за ще підлішого двійника. Першим він виступає, мовби заявляючи: "Ось який я добрий". Перебирає функцію двійника і поглядає, який він, коли недобрий.

— Це взагалі паскудство, — каже здивований сейсмолог. — Таких людей треба розстрілювати.

— То пригляньтесь до капітана Новосмика.

— Що він уже скоїв?

— Погарбав Фріцові костюми й причандалля: бритви, мильниці, щітки, граблі, якісь рукавиці, краватки, шкарпетки.

— Видно з морди, що негідник.

— Щось видивляється, де не посій, там вродиться, нюхає, підслуховує... І ті два якісь нетутешні. Чи я стаю надто недовірливим, бо здають нерви, чи це насправді чуже просо, — не доберу, і факт.

— Дякую за щиру бесіду, — сказав інтелігент-сейсмо-лог. — Я беру ваші слова на зарубку.

— Не дозвольте йому зайняти ванькирик Патриції, бо це буде початком кінця. Або я його поставлю до стінки, або поверну йому ніс у той бік, де потилиця.

— Присягаюся, що до цього не дійде, я капітана урезоню. Це якийсь самозванець, полонені його обминають, як купу лайна.

"Із цим можна йти в розвідку", — подумав я, коли Ранко Селімович всідався на мотоцикл, щоб відігнати в гараж. Якусь мить я дивився, як він дбайливо бере на замок залізні двері, і повторив собі: — "Так, із цим можна йти через передову. Зібраний, покладистий, довершений".

* * *

Він ставиться до комунівців якось насмішкувато-зневажливо, як до неповноцінних супутників бродяг, заблуд і безперспективних спотикачів. Чую перепалку.

— Ви бачили фронт з окопного гнізда. Хіба ви знаєте фронт в обсязі хоча б полку? Ось батальйони, роти, танковий опорний пункт, розвідка, десантна група, далекобійні батареї підтримки, запасні позиції...

— Знаємо, що таке запасні позиції, де штаб, а де кухня, — чути сміх Чуми.

З себе сміється чи з інших — годі визначити. Галета:

— І що найважливіше для армії — відхоже місце.

— Туалети, — уточнює, регочучи, Чума.

— Ви навіть утікати не вмієте. От під конвоєм марш-кидок робите — це для вас неважко.

"Сука, — думав я. — Сука..."

— Пройти без втрат під конвоєм — теж мистецтво, — каже Селімович.

— Однак це рейд до Судоби. Я знаю тільки одну команду: "Даешь!

Капітан оповідає якийсь епізод. Я не дуже дослухаюсь, думаю, що мені розповісти. Мабуть, нагадаю хлопцям, як полонив їх у Мармароських бескидах.

Тільки не треба підкреслювати, що вони заховалися в садовій пивниці, як дезертири.

Не добираючи принагідної паузи, сідаю до гурту, піднявши долоню:

— Ану ось послухайте!.. Базіки!

Майор Остапенко відібрав перед вічно безіменним пагорбом дванадцять чоловік. Це — з усього розвідбаталь-йону. Повторив і без того зрозумілу обстановку. З безімен-ної безперервно січе важкий кулемет. Перед ним замінована мертва зона, ми, як годиться, в окопчиках, маленький бруствер перед тобою, десь грає канонада, а тут захлинулась атака сибірських штрафників. Німець косить дзота, квадратову бетонну шапку видно зокіл, навіть темніє амбразура, а з неї куриться димок. Пороховий димок із жерла кулемета. Ми не раз захоплювали прикованих смертників, але цей, що сік нас із висотки, як потім з'ясувалося, не був прикований і вмер, підірвавшись гранатою, коли збагнув, що йому не врятуватись інакше, о німці відступили за кілька верст. Німці, як завжди, відступали організовано, але цього разу недорахувалися 12 вояків.

Але все по порядку. Майор Остапенко ніколи не лишав віру. Навіть голіруч здобути дзот — значить, мусить здобути, незважаючи на втрати. Мінне поле перед тим присипав сніжок, однак видно було горбочки, де впали штрафні сибіряки, так і не зробивши своїм життям проходів, бо гнали їх уперед валом на розкладені шахмат-ним порядком через одну протипіхотні і протитанкові міни.

Я ішов у голові групи, бо стояв крайнім на правому фланзі шеренги. Направо — і я опинився першим. Ступав у м'який сніг, він підминався під чоботом і хрумкотів, мов щось живе. Я подолав усю мертву зону, а за мною через десять кроків ішли розвідники і лунали вибухи, та я не озирався, лиш кинув оком назад перед самим дзотом — і нікого не побачив з товаришів, які ішли за мною слід у слід. Тоді я і посивів. Ті, що йшли за мною слід у слід, могли просуватися доти, поки сніг під ногами не спресовувався як дошка, тоді тягар зверху сягав міни і людина злітала в повітря. Ні в кого не виникла думка, що треба на півкроку відступити від сліду, яким уже пройшли інші. Коли я озирнувся, біле засніжене поле рівною лінією було позначене темними цятками розірваних людських тіл.

Я вже сказав, що кулеметник підірвався гранатою, коли я заслонив вхід до дзоту тінню свого тіла. Я стояв з націленою фінкою, і німець зрозумів, що порятунку немає. Він отетерів від несподіванки і висмикнув кільце. Я встиг заховатися за мур дзоту, і пролунав вибух.

Водинці обережно добрався до зруйнованої артобстрілами садиби, перевірив, що нікого нема, але вм'ятий сніг слідів привів мене в садок. Я ще зірвав кілька зморщених торішніх п'явок. Але вони були без соку, як вим'ята губка. Тоді дивлюсь: під ногами сніг зникає, зате явно відпарився квадрат дверцят. Я виламав з гілляки ключку, намацавши клямку і, щосили рвонувши дверцята, дав довгу чергу з автомата.

-— Вилізай! — скомандував і зняв з пояса гранату.

їх було дванадцять, як нас, що виходили на дзот. Вилізли, лишивши у пивниці зброю і відзнаки. Майор Оста-пенко представив до чину капітана, виписав супровідну і, зв'язавшись рацією зі штабом дивізії, показав ось на цій мапі круглу точку Сату-Маре, де розташований збірний пункт полонених фашистів, їх виловлюють по всій Трансільванії після Яссько-Кишинівської операції. А капітан Новосмик каже, що дехто не нюхав пороху. Гадаю, що таких між нами нема. Навіть те, як ми недавно відбили шайку мародерів, — це вже бойове хрещення. Так же?

Дехто кивнув, дехто похнюпився.

— І ще будемо стріляти, — сказав я впевнено. — Капітана навіть у штрафники не пошлють, бо таких Сталін наказав або розстрілювати, або відправляти на рудники. Але тут йому ще доведеться постріляти. У штабі артилерії, звичайно, було більш затишно, але хлібом задарма не годуємо. Завтра, капітане, підете в розвідку. Ранко Селімович з Кайзером бачили в лісі кілька німецьких штабних машин. Подивитесь, як їх охороняють, а коли нема варти, що там є. Нас цікавлять амуніція і продукти. Очевидно, це транспорт, який тут застряг без бензину.

— Я сам піду?

— Так, — відповів я.

* * *

Уранці гандрабатий і сухий, як кістка, капітан підійшов до мене з простягненим гаманцем.

— Мої документи, всяке може трапитись. Зброю дасте? Адже я іду один?

— Візьміть шмайсер і кілька патронів нагорі в шафі.

— Дайте мені бодай сколок місцевості, щоб не заблукати.

— Ось вам мапа, накидайте собі дороги, особливо дорогу назад.

Новосмик, як мовиться, німо визвірився на мене, але промовчав, якось боком рушив до шафи. Через хвильку гукнув:

— Тут же повно карт!

— Це військові німецькі мапи з Першої світової війни. Тут усе змінилося до самого кореня. Виріж собі цю місцевість, перенеси нові дороги — та й досить з тебе. Компаса не маю.

— А мотоцикл можна взяти?

— Бери. Тільки поверни справним. Він не наш.

— Може, я машиною вернусь?..

— То йди пішака, не завертай голови. Штабіст нещасний!

— Я такий же солдат, як і ти.

— Партач ти, а не капітан, іди з очей. Спитай Селімо-вича, де він бачив транспорт.

— Ще одна гнида! — вилаявся Новосмик. Невдовзі я почув їхню перепалку.

— Сюди переганяти машину не смій, — затинаючись, говорив Селімович. — Це занедбаний монастир, тут непотрібна військова техніка. Все, що нас цікавить, перенесемо на плечах, перекинемо на мотоциклі. І то — я не хотів би тут ніякого гуркоту. Узвозом я зійшов без мотора. Тюпай на плато пішака. Мотоцикла не дам. Лейтенант мене зрозуміє. Не смійте чіпати акселератори, бо там можлива засада. Це зовсім нікчемне доручення, ми гадаємо, що управитесь. Ідете на південь, вертаєтесь на північ. Це й для школярика нескладно.

Я стояв на терасі, вони розмовляли біля входу до нашої домівки чи резиденції, якщо можна так назвати це заточення камінних закамарків, містичний архітектурний ансамбль зі всіх епох.

Зійшовши вниз, я рішуче сказав до Селімовича:

— Не треба, Ранку! Підете ви, заодно відкотите Ернес-тові мотоцикла. Самі бачите, що від козла годі чекати молока. В його голові тільки штабні легенди і переможні литаври.

— Або відбили клепку в концтаборі, — додав сейсмолог.

Крутнувшись на одній нозі, я рушив у нішу до сходів на терасу. Якщо Новосмик вирішить, що його розіграли, то це буде ще одним підтвердженням, що він закінчена нікчема.

Ти знову анонім, капітане, подумав я, коли він дибав на довгих ногах у вилинялих галіфе кудись у береги Со-мешу. Мабуть, подумати про свою винятково квітучу незалежність та лаври індивідуалізму. Шматок Трансільванії він все-таки зберігає при собі. Нехай малює на ньому свої ар'сргарди і авангарди. Хто замовляє, той і платить. Мені варто б перехилити крешу цуйки, коли вернеться з розвідки сейсмолог.

Я вклав гаманець з документами Новосмика до речового мішка, де зберігалися посвідчення інших полонених. Чума і Галета не мали при собі жодного папірця, бурлескні нулі війни, ще гірше становище, ніж в абсолютних анонімів чи динамічних самозванців, їм дати під зад і вигнати з нашої резиденції, але тепер це небезпечно, та й не підуть вони нікуди, ляжуть на передні лапи, як пси, бо тут їм добре, тепло і затишно.

Кажуть, що творчість творить істинний характер, а все інше, особливо успіх, його руйнують. Коли я думаю про людину, мені хочеться її дотворити до її повного стовідсоткового значення, до риски самотворення та успіху, бо це їй дано від Бога. Такий я істинний. А що діяти з клоунами? З такими, як брати-золотарі, близнюки, як оці безнадійні нулі та бурлескні аноніми, самодури типу Ос-тапенка, шукачами на кшталт есесівця Назарія, статечного фальшуна Ернеста Дорфмана чи невдаху його брата Фріца?

"Дотягуючи" людину до людини, я міг би виправдати Ернеста Дорфмана. Він ненавидить фашистську криваву систему. Тільки тут, у Трансільванії, у війні настала рівновага втрат, але досі наших гинуло по шість чоловік на одного німця. Дорфман ненавидить рейх, проте залишається німцем. Майор Остапенко, який у вісімнадцять років командував полком, — поріддя сталінізму. Сталін розстріляв перед війною командармів найчисленнішої в світі армії, поставив молодшого лейтенанта на чолі полку, а потім розвідбатальйону, коли з Сибіру вернулися кадрові командири. То цей Остапенко у кожній атаці втрачав майже весь полк солдатів, потім у кожному прориві та рейді втрачав майже всіх своїх розвідників. І він — стовп сталінського режиму. (Не дай Бог, якби хто підслухав мої думки!..) Я ненавиджу режим лише

половинчасто, історично. Росія не переставала воювати, відколи існує. Ці розсіяні завойовники і грабіжники жили з пограбувань при князях, і царях, і диктаторах. Ці племена по-азіиськи люблять зверхника-агресора, нехай це лже-Дмитрій, чи Пугачов, чи пруссак-придурок Павло, чи німкеня Катерина, чи метис Ілліч, чи грузинський напівсемінарист Коба. (Не дай Бог, якби хто підслухав!..) Але чи розуміє це народ? Він любить ярмо і вождя. З кривавим вождем і німець відчув себе певніше. Війна не принесе перелому в характерах. Я нічим не допоможу Чумі і Галеті, ніколи їх не "дотворю" до статусу людини.

Нехай йому грець, геть зіпсувався настрій через отого Новосмика. Мені здається, він не Ігор, а Генріх, не Новосмик, а якийсь Нойбауер, не компартієць, а нацист, хоч і той, і той — фашистюри.

Війна як специфічний спосіб існування і людина як носій війни — безперервні: ось у чому суть, ось що вимагає витравлення, творчого втручання. На жаль, це може створити тільки Господь. Ні релігійні, ні цивільні закони і засади нежиттєздатні, людська свідомість з дефектом мотивації, який зветься посяганням. Посягання виправдовується причинами і звинуваченнями, мають рацію вчені, які не визнають за людьми перспективи вдосконалення. Чим більше моралізаторства, тим більше злочинності. Мойсеєві заповіді збуджують диявола, заборони гріха відкривають гріх, обмеження зловжитку відкривають сфери пізнання зловживань. Тільки моя незалежність забезпечує мені мою цноту, хай там що, мені вистачить глузду оберегти свою свободу дій, мислення, навіть якщо я читатиму пункти всіх законів і правил. Є багато банальних постулатів про долю солдата. Задуманий солдат — живий труп. Солдат не думає, солдат воює. Що ж? Знищено супротивника — нема жалю. Нема людини — нема свідка, нема докорів сумління. Але і в солдата є недосяжна ніша, де він може залишитися людиною, навіть у вирі війни. Якщо так званого ворога поставити в становище безвиході, він або здасться, або покінчить з собою. Ще ніхто не ходив в атаку в ім'я чогось. На чужу землю йдуть, щоб пограбувати і зґвалтувати. Ще Арістотель казав, що війну починають, щоб змінити власника. Древні дивилися в суть. Сімейні чвари виникають виключно на ґрунті володіння

майном чи предметами майна. А далі накопичуються виправдання, звинувальні акти...

Але хтось же сказав, що визвольні війни справедливі, якщо вони продиктовані демагогією. Це я сказав, подумав я. Це знає кожен. Не зізнається в авторстві той, хто чогось боїться і ховається за чужі плечі.

* * *

Я вчився переважно самотужки. У шафах галереї сотні томів мудрих літописців життя, але я боюся до них підступати, щоо не знаходити того, чого мене навчає війна. А для гімнастики характеру не потребую інституцій та зразків. Полонені читають. Розсівшись під стінами, досліджують чужі спостереження, труть чола, скубають чуби, замислюються. Книги рятують полонених від нудьги і невідомого майбутнього, яке може початися з однослівної команди "Встати!". Чужі поневіряння рятують від думки про власні. Лиш я немовби перечитую себе заново і заново й не боюся смерті. Всі вони дорослі, а я, мов дитина, відчуваю одне й те саме, що мені бракує мого батька, що мені хочеться покласти голову мамі на коліна і щоб вона її погладила шорсткою теплою долонею. Я — думаюча дитина. Моя душа ще не освоїлася з тілом, і я думаю категоріями вічними й ледь знайомими, бо моя душа і моє тіло — дві номінації сутності, як личинка і метелик, одне можливе з іншим поза зв'язками пам'яті, без очевидного реального зв'язку, без пуповини. Є лиш генетична пам'ять: я в тілесній оболонці "я" повинен піклуватися про свою душу, як мати про дитину, поки не вмру, відпустивши або народивши зрілу душу мого "я". Коли мене вб'ють, душу мою зроблять безпритульною сиротою і вона блукатиме над планетою жалісним болідом без вартісного спогаду.

Інститутські професори радили мені стати вченим-ф і зиком. Мабуть, я щось нове відкрив би у будові матерії. Але авантюрний анекдот про старого педагога і молоденьку студентку позбавив мене посади шкільного вчителя фізики, а війна не пустила мене в науку навіть скандальним шляхом. Навіть моє тверде переконання, що людину може

поправити тільки втручання Господнє, чогось варте, щоб його розвинути в теорію: як поділ клітин став необхідністю, як еволюціонували види, як із мавпи постала людиномавпа, з людиномавпи — первісний дикун, як дикун став, не маючи слідів спорідненості неандертальця з кроманьйонцем та всілякими пітеками, цивілізованою сучасною істотою. Коли мене вб'ють, хтось це обов'язково достежить без мене, і буде встановлено, що це воля Всесвітнього Творця, навіть непорочне зачаття, але це станеться далеко згодом, після того, як будуть пролиті ріки крові.

* * *

Втечу капітана Новосмика я передчув, коли вперше зиркнув у його тьмяні очі, на його худе, кістляве обличчя. Капітан ніби вистрибував сам із себе, і це всі побачили і пройнялися до нього презирством і підозрінням. Він належав іншому світові, іншим устремлінням, він був посланцем "кудись" і потрапив до нас чисто випадково й не на тривалий час. Він начебто цього й не таїв, але прийняв нас за ідіотів, знехтувавши нашою інтуїцією й здогадливістю.

Новосмик жорстоко поплатився. З-за гори вичахкав невеличкий паровозик з кучерявим димком над конусом чорної труби, за ним котилися чотири платформи з кранами, озброєними солдатами, шпалами, рейками, домкратами, купами кріплення дрібних інструментів. Потяг рухався повільніше за людську ходу. Ніхто з нас не простежив, що в березі капітан ховав пришвартований поміст із дверей і трьох довгих кільових брусів. Побачивши потяг, відрубав мотузи і, широко розставивши ноги на плотику, довгою жердиною відштовхнувся на бистрину річки. На першому ж водяному барані над камінним порогом двоє дверей сплюснулися, як крила метелика, бруси відпливли впоперек, и Новосмик опинився в полоні заломленого плотика. Він верещав як недорізаний, криком усіх скалічених, поранених і недобитих. Однак, ховаючись за насипом, сапери почули його і не звертали найменшої уваги, наче таку картину спостерігали вже не раз. Потяг зник за поворотом, крижаний стрижень ріки відніс замкненого в лещата дверей

капітана до навислих скель на протилежному боці ущелини. Крик його незабаром різко обірвався, бігти туди не було сенсу.

Я бачив, як по-змовницьки перезирнулися Чума з Галетою. Ця пригода начебто стала уроком. 'Закляте місце", — подумав я.

Сліпий випадок? А може, війна перенаситилася жор-стокостями.

Людина безгосподарно, з наглістю присвоїла собі те, що з прозорою послідовністю і математичною логікою посилає їй на землю Творець, але, посмакувавши, зухвало заявляє: це я досяг, це ми здобули. Капітан посягав на багато з того, до чого не доклав зусиль, і мав замах на дещо більше, й ударило його в лещатах дверей до скелі, крик його урвався, не давши луни і не озвавшись у наших серцях жодною краплиною співчуття. Промайнув, як куля, що зрикошетувала від землі й згоріла в просторі без сліду.

— Що ви на це скажете? — запитав Ранко Селімович. Він тримав у руках з пальцем, устромленим між сторінки, товстеньку книженцію — теж коротав нудьгу, правда, більш осмислену, ніж та, що гнітила інших полонених. Він на щось чітко, осмислено надіявся. Сівши біля мене на поставлену на пеньки дошку, він знову повторив: — Що ви на це скажете, пане начальнику?

— Лиш те, що капітан мав конкретну мсту і йому треба було з нами чи без нас негайно добратися на збірний пункт.

— Але ж на платформах сиділи ваші сапери?

— А він — "наш'. Сапери — хлопці невибагливі. Він би їх якось обдурив, а з ними його не взяли і на підозру. Він охоче зібрався оглянути штабні автомобілі на плато, випрошував мотоцикл.

— Логічно. Невже це зв'язано з тими припущеннями, які вам видав Ернест Дорфман?

— Цілком правдоподібно.

— Серед наших полонених дворушників нема. Ручаюсь.

— Я не можу думати, що в Трансільванії не діє залишена німцями агентура. Фашисти всюди мають конспіративну контррозвідку. Так і ми практикуємо. Наша сіть розпилена по всій планеті, її мета — це відголос стратегічних штабів. Оперний співак, сидячи в опері, несамохіть повторює виконувану зі сцени арію іншим співаком. Отакий перегук між фаворитом і агентом. Агент з півслова вловлює замисел й поспішає виконувати, як автомат. Німецька контррозвідка тут є, і вона діє, не спить, її легко простежити за активністю, агентура весь час кудись поривається.

— Мабуть, ваша правда, — сказав сейсмолог словами Назарія.

— Пошліть до автомобілів Чуму і Галету. Розтлумачте, як добратися, але зброї не давайте. Нехай їх супроводжує страх Божий. Я певен, що вони прикидаються недотепами.

— Коли людина починає грати божевільного, вона ним стає. Прізвища у них якісь клоунівські.

— Отож-то.

— В найсерйознішій фальсифікації мусить бути щось невдатне. Стратегія стомлює, і стратег якісь деталі зрештою випускає з рук.

Однак Чума і Галета повернулися. Приперли по речовому мішку консервів, авіаційні комбінезони та кілька пляшок рому. Обидва були п'яненькі і чимось розгублені.

— У кущах ми надибали складені парашути,— запинаючись, розповідав Чума. — Три штуки. Машини загнали в ліс давніше. В одній радіостанція. Зброї немає. Продуктів на добру роту. Мабуть, ще буде десант у те місце, бо з дороги йдуть позначки з консервних бляшанок аж до машин.

— Де ви надибали капітана? — запитав я несподівано.

— Біля Клуш-Напоки, — чогось стрепенувся Галета. — Наш концтабір знаходиться в нагір'ї Бігори. Це душогубка для інтернованих і переміщених осіб. Німці відступили, а концтабір діє, на вишках есеси, годують, носимо каміння від загородки до загородки, словом, порядки німецькі. Ми вирішили втікати на Сомеш, бо Угорщину ще не визволили. Військовополонених там мало.

— А далі?

— Далі — через Петрос на Тису і Черемош і в Буковину.

— Малодоріжжя нам лише на руку.

— А куди мітив капітан?

— Він рвався до Сату-Маре.

— Яке він враження на вас справив?

— Як би то сказати? Чоловік темний. Закомандував з перших кроків. У концтаборі кілька тисяч полонених і ос-тарбайтерів, не дивно, що там ми його ні разу не стрічали.

— Пішли б ще раз за продуктами.

— Виділіть ще пару чоловік або дайте мотоцикла.

— Пане Селімович, — гукнув я сейсмологу. — Вирядіть з цими хлопцями всіх новоприбульців. Нехай потрудяться на нашу когорту.

— Слухаю.

Коли зібралася команда за продуктами біля середньої вежі колишнього замку, я голосно, звертаючись до сейсмолога, мовби чекаючи його згоди чи заперечення, сказав:

— До Дежа не підемо. Рушимо на захід до Клуш-Напоки, там почекаємо, доки не відремонтують залізницю на Сату-Маре. Нашу радіостанцію так і нема кому полагодити. Погано. Ми відірвані від світу, не знаємо обстановки на фронтах. А може, фронтів уже й нема?

— Може, — посміхнувся Селімович, — над рейхстагом замайорів червоний прапор?

— Хоч як би там було, продукти нам позаріз необхідні. З Богом, хлопці. Будьте обережні. Без халепи вам!

— І вам, — прогудів у відповідь Галета...